

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İNGİLİZ SAATLERİ VE TOPKAPI SARAYI KOLEKSİYONU

NETİCE YILDIZ*

1. Topkapı Sarayı Koleksiyonları İçinde İngiliz Saatlerinin Önemi

Bir zamanların geleneksel Türk köşklerinin ve evlerinin kabul salonlarında, çalışma odalarında olduğu kadar camilerde de önemli birer aygıt olma ötesinde aksesuar olarak yer alan sanat değeri yüksek zarfları ile asma veya oturtma saatleri yanında zarif mücevher zincirle kıyafete ilişitirilerek ceplerde taşınan ve adeta sahibinin sosyal sınıfını da simgeleyen mücevher muhafazalı cep saatleri bugün antika müzayede salonlarının nadide parçaları olarak önemlerini korumaktadır. Türkiye'de her ne kadar bağımsız bir saat müzesi olmasa da Topkapı Sarayı Müzesi'nde Hazine'nin bir bölümünü oluşturan Saatler Bölümü¹, Türkiye'deki en zengin saat koleksiyonu olarak önemlidir. Bu koleksiyon arasında İngiliz saatlerinin hem Topkapı Sarayı koleksiyonları içinde hem de diğer dünya müzelerindeki saat koleksiyonlarına göre önemi ise bu koleksiyonu oluşturan saatlerin tamamına yakınının sarayda kullanılan saatler olması ve daha da önemlisi, çok sayıda dökümanda görülen diplomatik hediyeler ve ayrıca özel olarak İngiltere'ye sipariş verilen saatlerden günümüze kalabilen nadir örnekler olmalarıdır.

Topkapı Sarayı'nda böyle bir koleksiyonun oluşumunu incelerken, şüphesiz ilk önce saat ölçme biliminin ve saatin Osmanlı İmparatorluğu'

* Doç. Dr. Netice Yıldız, Sanat Tarihçisi, Mimarlık Fakültesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimagusa - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

¹ Bu çalışma için çok sayıda yayın yanında esas olarak Topkapı Sarayı Müzesi, Saatler Bölümü envanter kayıtları incelenmiştir. Metin içinde verilen envanter numaralı saatler ile ilgili bilgi bu envanter kayıtlarından alınmış, kısmen de W. Meyer (tarihsiz). *Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Saatleri Kataloğu*, İstanbul'dan yararlanılmıştır. Ancak Meyer ve müze envanter kayıtlarında numaralar farklıdır. Bu nedenle de mümkün olduğunca envanter kayıtlarına bağlı kalmıştır. Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen Aysel Tuzcular, Sabahattin Türkoğlu, Ahmet Menteş, Filiz Çağman ve resimleri sağlayan Feza Çatmut'a teşekkürü borç bilir, yazıyı Topkapı Sarayı Müzesi müdürlerinden merhum Ahmet Menteş'in anısına armağan ediyorum.

ndaki kullanılmasının öyküsü ile Türk-İngiliz diplomatik ve ticari ilişkilerinin tarihçesini kısaca vermek gerekir.

2. Zaman Ölçümü ve Saatlerin Gelişimi

İngiltere’de bulunan Stonehenge’in zaman ölçme amacı ile yapıldığı sanılsa da tam olarak nasıl kullanıldığı hala karmaşık bir konudur. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarından itibaren de zaman ölçümü ve takvim hesaplamaları çeşitli aygıtlarla yapılmıştır. Bizans tarihçisi Procopius’un Gaza’da gördüğü ‘clepsydra’ denilen su saati 18. yüzyıla kadar çeşitli yerlerde kullanılmıştır². Yine Yunanlılar tarafından kullanılan kum saatinden de yemek pişirmede, özellikle yumurta kaynatmada veya konuşma sürelerini ayarlama yararlanılmıştır. Çinliler tarafından çubuk, tütsü veya mum yakmak da yine zaman ölçümünde kullanılan bir başka yöntemdi. Eşapman denilen, çelik çubuklar üzerinde ağırlıkla çalışan mekanik tertibatlı saatlerin yapımı 610 yıllarından itibaren Çin’de yapılmakta olup, bunlar da su saatlerinin bir başka türü idi³. Harun el-Reşid ise 807 yılında Frenk kralı Charlamagne’e sanat harikası minare şeklinde bir su saati hediye eder. Bu saatin dört köşesinde üç kapı vardı. Her saat başı bir kapı açılıyor ve saat miktarı kadar küçük bilyeler aşağıdaki küçük bir plato üzerine düşüyordu. On iki saat tamamlanınca kapılarda beliren minyatür atlı askerler çıkar ve tüm kapılar kapanırdı. Onuncu yüzyılda ise İbn Yunus al-Masri ilk pendül saati yapar⁴. Al-Zarqali ise 1029 yılında ilk kez bir astrolab yapar. Artuklu hükümdarı Nassirreddin Mahmud himayesinde çalışan bir mühendis olan El-Cezeri’nin⁵ “*Kitab-ı fi marifat al-hiyal al-handassiya*” adlı kitabının 1206 tarihli kopyasında yer alan bir minyatürde betimlenen fil üstünde taşınmakta olan kuş, ejder ve insan figürleri ile donatılmış su saati çizimi bu mekanik saatlerin ilklerinden biridir⁶. El-Cezeri’nin kitabındaki minyatürlerden esinlenerek İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Müzesi’ne bir başlangıç olmak üzere, Cezeri’nin yaptığı makinelerden birkaçının aslına

² Rodney Dale (1992). *Timekeeping*, Oxford - New York - Toronto: Oxford University Press, s. 15-17.

³ Dale (1992). s. 19; Ciampiero Negretti & Paolo de Vecchi (1993). *Les Collections Horlogerie*, Paris: Celiv, s.13-14. Kemal Özdemir (1993). *Osmanlı’dan Günümüze Saatler*, İstanbul: TYT Bank Yayını, s. 9-15.

⁴ Negretti & Vecchi (1993). s. 16-17.

⁵ http://mapage.noos.fr/piling/art/art_les_manuscrits.htm.

⁶ Negretti & Vecchi (1993). s.15; Özdemir(1993). s. 20; http://mapage.noos.fr/piling/art/art_les_manuscrits.htm.

sadık kalınarak yapılmasına karar verilmiş ve bunlardan tavus kuşlu saat bugün bu üniversitede sergilenmektedir⁷.

Avrupa'da ise 14. ve 15. yüzyıllarda horoloji veya saat ölçme bilimi mekanik saatin icat edilmesi ile altın devrini yaşar. Ağırlıkla itilen gücün ayarlayıcı eşapmanla birleştirilmesi sonucu 1300 yılında mekanik saat yapılmaya başlanır⁸. Dini nedenlerden dolayı zaman ölçümü İslam dini için son derece önemli olduğu halde, ancak Avrupalıların taşınabilir ev saatleri yapmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda mekanik saatler kullanılmaya başlanır⁹. Ancak erken yıllarda El Zaqari veya El-Cezeri'nin tasarladığı mekanik saatler artık Batı'da geliştirilir ve bu tasarımlar Osmanlı İmparatorluğu'nda adeta unutulur. On altıncı yüzyılın ortalarında ise Batı'da zaman ölçümü karmaşık bir sosyal kavram haline gelir ve hesaplanması ve standartlaşması gittikçe önemli bir konu olarak ele alınır. O yıllara kadar yaşam süresince zaman kavramı mahşer gününe gün sayma olarak algılanırken, Rönesans ile birlikte mekanik saatlerin yapılması ile zaman kavramı önem kazanır. Zaman, artık insan yapımı makinelerle denetlenebilen, para gibi hesaplanabilen bir birim olur. Böylece saatler de kent yaşamında toplumu organize etmede önemli birer aygıt olarak yerlerini alır¹⁰. On üçüncü yüzyılda büyük kentlerde ve katedrallerde saatler kullanılmaya, binaların iç ve dış duvarlarını süslemeye başlar. Bunlardan ilki 1386 yılında İngiltere'de Salisbury katedrali ve 1392 yılında Wells Katedrallerine konulan saatlerdir. On beşinci yüzyılda ise iç mekanlar ve özellikle evler için Almanya, İtalya ve Fransa'da saatler geliştirilir¹¹. Doğu'daki ilk geçmişine karşılık iki yüz yıldan fazla bir süre hiç kimse bu yeni buluşlara ilgi göstermez. Ancak İstanbul'u fetheden II. Mehmed ilk defa mekanik saatlere ilgi duyması sonucu Venedik Senyöründen çalar saat yapabilen bir usta göndermesini isteyerek saatlerin

⁷ Kazım Çeçen (1990). Su Mühendisliği Tarihimize Ait Önemli Bir Eser, El Cezeri: "Uygulanmamış Her Teknik İlim Doğru ile Yanlış Arasındadır", *Arredamento Dekorasyon*, Ocak 1990, s. 78.

⁸ Otto Kurz (1975). *European Clocks and Watches in the Near East*, London, s. 20.

⁹ Aysel Tuzcular (1980). Early Clocks and Watches in the Topkapı Sarayı, *International Symposium on the Observatories in Islam, 18-23 September, 1977*, İstanbul, s. 203.

¹⁰ Jerry Brotton (2002). *The Renaissance Bazaar From the Silk Road to Michelangelo*, Oxford & New York: Oxford University Press, s.194.

¹¹ George White (1998). *The Clockmakers of London*, London: Trustees of the Museums and Educational Trust of the Worshipful Company of Clockmakers, s.4.

Türk sarayında yeniden yer alması gerçekleşir¹² ve muvakkithaneler yeniden kurulmaya başlanır¹³.

Fatih Sultan Mehmed'den sonra güzel sanatlara ilgi duyan ve sanat etkinliklerini himayesine almış olan Sultan Süleyman'ın da Venedik'te yapılan ufak ama mükemmel çalışan bir saat satın aldığı P. Aretino'nun mektubundan bilinmektedir. Türk pazarı için yapılan ve Sultan Süleyman tarafından satın alınan bu saat, Vicenza'dan Giorgio (Capabianco) adlı bir saatçi tarafından yapılmış olup altın bir yüzüğün içine oturtulmuş ve saat başlarında çalar tertibatlı idi¹⁴. Sultan Süleyman devrinde Avrupa hükümdarları özellikle Avrupa'nın adeta korkulu rüyası olan bu güçlü hükümdarla iyi ilişkiler kurma ve memnun etme gayretlerine girip, adeta yarışcasına hediyeler göndermeye başladılar. Zaman zaman elçiler veya ticaret kumpanyaları bu hediyelere kendileri karar veriyor ve krallarından ısrarla bunların maliyetinin karşılanmasını istiyorlardı. Özellikle düğünlerde, sünnet törenlerinde ve bayramlaşmalarda padişaha ülkenin dört bir yanından veya komşu ve uzak ülkelerden getirilen hediyelerin ihtişamı bu hediyelerin seçiminde onları daha özenli ve dikkatli olmaya zorlar. Örneğin Fransız elçisi, Sultan Süleyman'a vermeyi planladıkları altın ve gümüş vazolar, ipek ve atlas giysiler için kral François'tan 67.500 *livre* (Fransız altını) talep eder¹⁵. Yine aynı dönemde İstanbul'daki Fransız elçisi tarafından padişaha diplomatik yoldan bir '*planetarium*' hediye edilir. Bu cihaz, yıldızları ve güneş sistemini hareket halinde canlandıran ve saat ile birleştirilmiş gümüşten bir makine idi. Ancak bu aygıt, saatleri gösterme yanında dişli çarklar ve ağırlıklarla çalışan, güneşin, ay ve planetlerin hareketlerini de gösteren karmaşık bir mekanizmaydı. Avusturya İmparatoru I. Maximilian'ın hiç bir masraftan kaçınmadan yaptırdığı bu eser, Sultan Süleyman'ın çok hoşuna gider. Saati getiren elçi ile

¹² Tuzcular (1980). s. 203; Kurz (1975). s. 20; Francesco Suriano (1900). *Il Tratto di Terra Santa e dell'Oriente*, edito da G.Golubovich, s. 94; Francesco Suriano (1949). *Treatise of the Holy Land*, Translated by Th. Bellorini-H. Hoade, s.107.

¹³ Özdemir (1993). s. 30.

¹⁴ Kurz (1975). s. 22-23; Pietro Aretino (1913). *Il Primo Libro delle Lettere*, a cura di F. Nicolini, s. 369; Özdemir (1993). s. 67.

¹⁵ Natalie Zemon Davis (2000). *The Gift in Sixteenth-Century France*, Oxford: Oxford University Press, s. 138; Cartier (1533-36). *Deuxième Voyage*, s.179; Cartier, *Voyages*, 86; Jean Zeller (1881). *La Diplomatie française vers le milieu du 16^{ém} siècle*, Paris: Librairie Hachette, s. 291.

birlikte gelen 'planetarium'u yapan sanatçı gerektiği zaman tamir edilebilmesi için yazılı olarak talimat da bırakır¹⁶.

Hapsburg barışı ile 1547 yılından itibaren adeta haraç olarak Avrupa'dan çok sayıda otomatik aksamli mekanik saat Türkiye'ye gelmeye başlar¹⁷. Böylece bu hediyelerden sonra Avrupalı elçilerin padişah huzuruna olağanüstü bir saatle gelmeleri bir gelenek halini alır. Elçiler huzura çıkarken bu karmaşık makinelerin çalışmaması endişesi ile beraberlerinde saatin yapımcısını da getirirler¹⁸. Böylece on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Saraya Avrupa devletlerinden olağanüstü özelliklere sahip saatler gelmeye başlar ve Avrupa hükümdarları, adeta birbirleri ile daha yeni bir saat göndermek için rekabete girerler.

3.1. Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Başlangıç Süreci ve Saraya Gelen İlk İngiliz Saatleri

İngiliz ticaretinin büyük bir genişleme süreci olan I. Elizabeth devrinde İngilizler Türk pazarını ele geçirmek ve İspanya savaşlarında Padişah'ın yardımını elde etmek gayesinde idi¹⁹. 1583 yılında Turkey Company temsilcisi elçi William Hareborne, Fransızlara verilen kapitülasyonların aynıını alabilmek amacıyla Osmanlı devletine gelmiş ve padişaha çeşitli armağanlar vermişti. Bu armağanlar arasında çok kıymetli bir saat bulunuyordu²⁰.

Hareborne'un getirdiği saat, gümüş ve başka madenlerden bir taşa oturtulmuş, dört köşe biçimli olup dört bölüme ayrılmıştı. Bu bölümlerden birinde kuyudan su çeken, maden kazan, el arabası ile maden taşıyan ve maden yıkayan kadın ve erkek işçiler vardı; diğer yanda bir av sahnesi can-

¹⁶ Kurz (1975). s. 22-23; Paolo Giovio (1577). *Historiarum sui telporis libri*, s. 459; G.H. Baillie (1951). *Clocks and Watches, An Historical Bibliography*, London, s. 24.

¹⁷ Michael Rogers (1986). Ottoman Luxury Trades and Their Regulations, *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- Und Sozialgeschichte*, In Memoriam Vančo Bošleov Herausgegeben von Hans Majer (ed.), Otto Harassowitz- Wesbaden, s. 146.

¹⁸ Kurz (1975). s. 23-24.

¹⁹ I. I. Poda (1938). *A Contribution to the Study of Queen Elizabeth's Eastern Policy 1590-1593*, s.1; *Dictionary of National Biography; Notes and Querries*, s.111, Vol. IV, 471; Kurz (1975). s. 42; E. Pears (1893). The Spanish Armada and the Ottoman Porte, *English Historical Review*, July 1893, s. 439-66; C. Reade (1925). *Mr. Secretary Walsingham and Policy of Queen Elizabeth*, III.

²⁰ Netice Yıldız (1992). "Türk - İngiliz İlişkileri Sürecinde İngiliz Sanat ve Sosyal Yaşamındaki Türk Etkileri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, Aralık 1992, s. 41-42.

landırılmış ve gümüşten ağaçlarla kaplı bir ormanda köpekler tarafından kovalanan geyikler ve onları takip eden atlı avcılar yanısıra ormanda ejder, arslan, panter, yılan vb. gibi hayvanlar yer almakta idi; iki yanlardaki bölümlerde ise koyunlarını çöşmeye götüren çobanlar, tarlalarını sabanlayan çiftçiler, ilerleyen atlı ve yaya askerler vardı. Saatin üst kısmında ise bir kale ve kalenin üstünde bir yel değirmeni bulunuyordu. Bu dikdörtgen şeklindeki kalenin çevresini, üstünden köprü geçen bir akarsu çevrelemekteydi. Her çeyrek saatte zil çalmakta ve bütün bu figürler harekete geçmekteydi. Saatin üstündeki bütün süslemeler ve figürler gümüş ve yaldızla yapılmış, saat ise yuvarlak olup, değerli taşlar ve incilerle donatılmıştı²¹. Bazı kaynaklar bu saatin yapımı için 500 İngiliz lirası ödendiğini belirtmekteyse de resmi dökümanlara göre 404 İngiliz lirası 8 şilin 6 pening sarfedilmişti²².

Osmanlı sarayına gelen ilk İngiliz saati olarak bilinen bu saat, Kraliçe Elizabeth tarafından Sultan III. Murad'a gönderilir. Bu hediyeinin yanısıra değerli başka hediyeler de vardır. Elçi olarak gelen Hareborne, 24 Nisan 1583'de padişahın huzuruna kabul edilir ve hediyelerini sunar²³. Hareborne, 12 Mayıs'ta İngiltere'ye yazdığı mektupta padişahın bu hediyeinden çok memnun olduğunu belirtir²⁴.

Bin beş yüz seksen üç yılında William Hareborne'nun getirdiği bu saat dışında 1599 yılına kadar herhangi bir Osmanlı padişahına gelen başka İngiliz saati görülmemektedir²⁵. Temmuz 1588 tarihinde elçi olarak gelen Edward Barton, Türklerde her üç yılda bir yeni bir elçinin hediyeleri ile gelip padişahın huzuruna çıkmasının adet olduğu, Hareborne'un beş yıl kaldığı, kendisinin de üç yıldan beri görev yapmış olduğu ve hiç bir hediye getirmediğini, bunun için de padişaha ve sarayın ileri gelenlerine kraliçenin değerli kumaş, tabak ve ender rastlanan saatler gibi şeyleri hediye olarak

²¹ Richard Hakluyt (1904). *The Principal Navigations, Voiages, Traffiques and Discoveries of the English Nations, 1598- 1600*, Glasgow, 1904, Vol.V, s. 257-58; P.R.O., (Public Record Office), *C.S.P. (Calendar of State Papers), Foreign Series 1553-1583*, Vol.3/3, No:773; Tülay Reyhanlı (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat 1582-1599*, Ankara, s. 53- 54; Susan Skilliter (1984). William Harborne, the First English Ambassador 1583-1588, *Four Centuries of Turco-British Relations*, ed. William Hale & Ali İhsan Bağış, North Humberside: The Eothen Press, s. 21.

²² Kurz (1975). s. 42 n.1.

²³ P.R.O., *C.S.P., Foreign Series, 1553-1583*, Vol. 3/30, no: 733.

²⁴ P.R.O., *C.S.P., Foreign Series, 1553-1583*, Vol. 3/30, no: 738.

²⁵ P.R.O., *S.P. (State Papers)*, 97, 11 f. 43; *P.R.O., List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, July 1590-91* Vol. II, No: 843.

göndermesi gerektiğini İngiltere'ye yazdığı mektuplarda bildirir²⁶. Ancak hediyein gecikmesinden dolayı huzursuz olan Barton, defalarca İngiltere'ye mektup yazar. 2 Ekim 1592 tarihinde hediyein gönderilmek üzere hazırlanmış olduğunu öğrendiği zaman bir an için rahatlasa da, ancak hediyein kapsamını öğrenince yeniden İngiliz sarayı ile yazışmaya başlar. Barton, bu hediyein kraliçenin ününe yakışır bir şey olmadığı, ancak tüccarların verebileceği türden bir hediye olduğunu belirtmekte ve ısrarla padişah ile baş vezir ve sarayın diğer ileri gelenleri için küçük, ama az rastlanan birer saat ile yaldızlı tabak gönderilmesini önerir²⁷. Yine de Barton'un bu ısrarlarına karşın gelen hediyeler arasında saat yoktur²⁸.

3.2. İngiliz Kraliçesi I. Elizabeth'in III. Mehmed'e Hediye Olarak Gönderdiği Orglu Saat

Sir Edward Barton'un 1593'de sunduğu saatsiz hediye paketinden bir yıl sonra Sultan III. Murad ölür, yerine III. Mehmed tahta geçer. Barton, yeniden İngiliz sarayına bir dizi mektup yazarak, padişahın cülûsunu kutlamak için yeni bir elçi ve hediyelere gerek olduğu, yeni elçi tarafından sunulmak üzere kraliçenin sarayında bulunduğunu işittiği horoz şeklinde bir saat ile prenlere yakışır başka hediyeler de göndermelerini ister. Barton, Kraliçe Elizabeth'i harekete geçirmek için Venedik Devleti'nden gelen hediyein ayrıntılı bir listesini de gönderir. Bu hediyeler arasında kürekleri, direkleri ve topları gümüş ve yaldızdan yapılmış bir gemi maketi vardı. Bu gemi o kadar ağırdı ki, iki kuvvetli adam güçlükle taşıyabiliyordu. Levant Company üyeleri bir süre sonra yüce bir prensin cömertliğine ve böylesi değerli bir insan olan İmparator'a yakışacak bir hediye olarak olağanüstü özellikte etkileyici bir hediye düşünürler ve sarayında en geniş otomatik saat koleksiyonu bulunan bu padişaha, çok yeni bir buluş olan, saatle birleştirilmiş, kendi kendine çalan bir org hediye etmeyi uygun bulurlar²⁹. O yılların tarihçisi Mustafa Safi ise bu saatin gönderilmesi ile ilgili Dar'üssaâde Ağası Mustafa Ağa'dan³⁰ işittiği olayı farklı bir yorumla anlatır:

²⁶ P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, July 1590-91* Vol. II, No: 843. No: 857.

²⁷ P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, Vol. IV, May 1592-June 1595*, No:691; S. P. 97, II, f. 175.

²⁸ Netice Yıldız (1987). *İngiliz - Osmanlı Sanat Eseri Alış Verişi (1583-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 336.

²⁹ Kurz (1975). s. 42-43.

³⁰ Merhum Tülay Reyhanlı tarafından işaret edilen bu bilgiyi daha sonra merhum Orhan Şaik Gökyay Topkapı Sarayı yazmaları arasında bulunan nüshasından günümüz Türkçesi ile sa-

"Bugünkü günde ve işbu saltanat-ı seniyye devrinde Dar'ussaâde Ağası Mustafa Ağa bendelerinden dinledim. Padişah hazretlerinin büyük ataları Sultan Murad Han'ın saltanat-ı zamanında Frenk diyarından Lutran³¹ (İngiltere) Hükümdarı ve eskiden beri Osmanlı soyu padişahlarına kulluk etmek yolunda olan kimse, riayet olunduğu üzere, bir avret ve büyük bir ülkenin kraliçesi idi. Bahtın yuva kurduğu bu eşige yaklaşmak, onun gölgesinde olmak istediği için peşkeş olmak üzere bir musanna saat yaptırdı. Lakin Allah'ın hikmeti, bu saat paytahta geldiği zaman Sultan Murad ölmüştü. Saltanatta Sultan Mehmed Han vardı. Bu eşsiz armağan ona peşkeş çekildi"³².

Padişah için özel olarak tasarlanan ve Dallam adlı bir usta tarafından yapılan bu saat İngiliz kraliyet ailesi tarafından Osmanlı Sarayına gönderilen en değerli hediye olarak nitelendirilebilir³³.

Elçi Sir Henry Lello tarafından sunulan bu olağanüstü saat, bu gün sarayda bulunmamaktadır. Ancak bu saatle ilgili oldukça detaylı bilgiler vardır. Nottingham Üniversitesinden Dr. William Leslie Summer, İngiliz arşivlerinin birinde bu orgun planı³⁴ ile buna eklenmiş bir sözleşme bulmuş³⁵ ve 20 Ekim 1860 tarihli *The Illustrated London News* gazetesinde³⁶ bununla ilgili bir makale yayınlamıştı. Bu makalede Londralı kuyumcu Randolph Bull³⁷ ve

deleştirerek neşretmiştir. Orhan Şaik Gökyay (1984). "Zübdet'üt-Tevarih (Tarihlerin Özeti)", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 9, Eylül, s. 210-215.

³¹ Lutran (Luteran) Papa'ya karşı gelen Protestanlar için Türkler tarafından kullanılan bir terimdi. Osmanlı Sarayında ilk kabul edilen İngiliz elçisi Harborn'a Luteran elçisi deniyordu. Kalvenist görüşe yakın olan Harborn ise kendisine bu şekilde hitap edilmesine çok içerlemişti. Skilliter (1985). s. 12.

³² Gökyay (1984). s. 212.

³³ Netice Yıldız (1990). *Anglo-Turkish Relations and Turkish Influences on the British Social Life and Art, New Cyprus*, June, s. 15.

³⁴ Bu çizim için bk. *The Illustrated London News* (20 October 1860), s. 380; Stanley Mayes (1956). *An Organ for the Sultan*, London, pl. 8 (opp. to p. 97); Reyhanlı (1983). s. 143.

³⁵ Mayes bu belgenin kaybolduğunu kaydeder. Mayes (1956). s.17.

³⁶ Anonim. (1860). *Relics of the Past - Curious Musical Instruments of the Sixteenth Century, Illustrated London News*, Cilt 37, No:10555, s. 380. Anonim olarak yayımlanan bu makale ve çizimin, daha sonra yayımlanan *The Organ* adlı eserinden dolayı Dr. Leslie Summers'e ait olduğu anlaşılmıştır.

³⁷ Otuz bir Temmuz 1591 tarihli bir dökümana göre Kraliçe Elizabeth'in saat yapımcısı unvanını almış ve kraliçenin ölümüne kadar bu görevde kalmıştı. Cederic Jagger (1988). *The Artistry of the English Watch*, London, s.28.

Levant Company tüccarları yöneticisi Stapers arasında imzalanan bir sözleşme metni aktarılmıştı. Bu metne göre Levant Company tüccarları az rastlanır türden olması ve icra edilecek sanat bakımından Kraliçe tarafından bir prenze veya hükümdara yakışır, müzikli ve başka özel kullanımı olan, çeşitli hareketlerle donatılmış olağanüstü türden yeni bir enstrüman arzu ettiklerini belirtmekte idiler. Sözleşmede sipariş verilen orglu saatde yapılması istenen bütün işler en küçük ayrıntısına kadar tarif edilmiş, ancak melodilerin isimleri verilmemişti. Buna göre orgun üst kısmında kraliçe figürü vardı. Müzik çaldığı zaman diğer figürler sırayla geçerek önünde saygı ile eğiliyordu. Borozanlar trompetlerini kaldırıp çalıyorlar, saat başlarında da bir horoz ötüyordu. Saat daha bir çok hareketler yapan figürlerle donatılmıştı³⁸.

Padişah için yapılan bu saat 1598 yılı sonlarına doğru tamamlanıp Whitehall'deki şölen salonuna kurulmuş ve Kraliçe Elizabeth, Sir Robert Cecil ile birlikte görüp dinlemeye gitmişlerdi³⁹. Saray çevreleri ve tüccarlar arasında da bu org ile ilgili çeşitli yorumlar olmuştu. Otuz bir Ocak 1599 tarihli bir State Paper (Devlet Belgesi)'de "Büyük Türk'e diğer milletler arasında, özellikle Almanlar'da skandal yaratacak büyük ve garip bir hediye gidiyor" diye bir kayıt bulunmaktadır⁴⁰. Bu haberdan bir ay sonra orglu saat, yapımcısı Dallam ile yola çıkarılır⁴¹.

Elçiyi getiren İngiliz gemisi *Hector* yanında, getirilen bu orglu saat ile diğer hediyeler de İstanbul halkı yanında özellikle Avrupa devletlerin elçileri tarafından da merakla izlenmiş, bu olay hakkında ülkelerine raporlar yazmışlardı. İstanbul'daki Venedik elçisinin Doj ve Senato'ya yazdığı 21 Ağustos 1599 tarihli mektupta getirilen hediyelerin bir saat görevini gören ve kendi kendine çeşitli melodiler çalan bir org ile Valide Sultan için bir araba, bazı gümüş kaplar ve kumaşlar olduğunu, bu hediyeleri getiren geminin de

³⁸ Saatin nasıl çalıştığı ile ilgili detay için Bk. Anonim (1860). s.380; Türkçe çevirisi için Bk. Netice Yıldız (1987). s. 337-339.

³⁹ J. Theodore Bent (ed.) (1893). *Early Voyages and Travels in the Levant I- The Diary of Master Thomas Dallam 1599-1600*, London, s. 66; Hamit Dereli (1951). *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul, s. 108; Reyhanlı, (1983). s. 52.

⁴⁰ P.R.O, *S. P. 1598-1601*, s.156; Bent (ed.) (1893). s. xvi; Mayes (1956). s. 19; Dereli (1951). s. 108.

⁴¹ Bent (ed.) (1893). s. xvi.

son derece görkemli olup, Türk halkı tarafından hayranlıkla izlendiği bildirilir⁴².

Büyük bir ustalıkla yapılan org şeklindeki saat, İstanbul'a getirilişinde yolculuk esnasında iklimin de sıcaklığından dolayı geminin ambarında hasar görmüş, tutkallı kısımları açılmış, madeni kısımları da berelenmiş, kimi yeri kırılmıştı⁴³. İngiliz elçisi Lello, Sir Robert Cecil'e yazdığı mektupta orgun hasar gördüğünü, daha önceki kusursuzluğu ve enderliğine kavuşamayacağı, yine de İstanbul'da günün konusu olduğunu anlatmıştı⁴⁴.

Levant Company, orgun yapımcısı Thomas Dallam'ın da hediye ile birlikte gitmesi için ısrar etmekte haklı çıkmıştı. Aletin son derece karmaşık ve teknik mahiyeti, Dallam'ın bizzat İstanbul'a gidip, onu sarayda kurmasını ve saray hademelerine çalınma tarzını öğretmesini zorunlu kılmıştı⁴⁵. Daha önce gelip, padişaha bu tür karmaşık saatler hediye eden Avrupalı elçilerin, saat yapımcılarını da beraberlerinde getirmeleri adet olmuştu. Elçilerin en büyük korkusu, padişaha sunulduğu an saatin çalışmaması idi⁴⁶. Dallam harab olan orgu uzun bir uğraştan sonra tamir edebilmiş ve Elçi'ye, aletin kraliçe Elizabeth'in önünde çalındığı zamanlardan daha iyi bir şekilde tamamlandığını bildirmişti⁴⁷.

Org günlerce tamir edilmiş, sonunda haremdeki köşklerden birine kurulduktan sonra padişaha elçi Lello tarafından sunulmuştu. Padişahın isteği üzerine orgun yapımcısı Dallam da takdim edilmiş, kısa bir dinleti yapılmıştı. Sultan III. Mehmed, Dallam'a orgu defalarca çaldırtmış, bir çok sorular sormuştu. Padişah'ın huzurundan ayrılırken de kendisine bir kese altın ih-san edilmişti⁴⁸. Org ile ilgili detaylı bilgiler yine Dallam'ın günlüğü ile başka kaynaklarda da verilmişti.

On yedinci yüzyılın başlarında, Sultan I. Ahmed'in imamı Mustafa Safi bu saati şöyle anlatır:

⁴² P.R.O., S.P., C.S.P., *Venetians, 1592-1603*, vol: 9, No: 814.

⁴³ Dereli (1951). s. 111.

⁴⁴ P.R.O., S. P., 97/4, f. 43a; *Mayes (1956)*. s. 65.

⁴⁵ Dereli (1951). s. 108.

⁴⁶ Kurz (1975). s. 23-24.

⁴⁷ Dereli (1951). s. 111.

⁴⁸ Bent (ed.) (1893). *Early Voyages and Travels in the Levant 1- The Diary of Master Thomas Dallam*, s. 52, 71; Dereli (1951). s. 112-113.

"Uzunluğu ve eni üçer zira, boyu da bir adam boyundan ziyade idi. Bu saatte türlü türlü şekiller, kimi erganun ve kimi ney ve kimi şeştar vardı; kimisi davul ve kimi davulcu. Bunlardan başka türlü türlü sazlar ses veriyordu. Her saat başında o suret ve şekillerin her birinden türlü hareket ve bir çeşit ibret alınacak durum görülmekte idi. Bunların ellerinde ve ağızlarında olan sazlar, şaşılacak sesler ve garip avazlar çıkarırlardı. Adeta akıllar bunları anlatmakta şaşkına dönerler ve akıllılar bunları nasıl anlatacaklarını bilemezlerdi. Kraliçe bu saatin üstadlarına pek çok paralar ve sonsuz hazineler vermiş ve onların da nice yıllar çalışıp tamamlanması yolunda söz götürmez uğraşları olmuştu. Sonra kimi kıymetli taşlarla süslenerek sanatlı bir nesne ortaya koymuşlardı. Saatin İstanbul'a gönderilmesi ve selamete ulaşması için eksiksiz himmet gösterilmişti. Saat Sarayda Hasbahçe'deki köşklere birine kuruldu. Merhum Padişah o köşke geldikçe o ibretler gösteren acaip nesneyi seyr ve temaşa eder, saatteki kişilerin ve şekillerin seslerini şaşarak dinlerdi. Her birinden bir ibret alır ve insanoğlunun neler yapabildiğine hayret ederdi. Has bahçedeki köşklere birinde duran bu saati oldukça dindar bir kişiliği olan I. Ahmed (1603-17) izledikten sonra hayli kıymetli ve ağır değerde olmasına rağmen ne yazık ki bunu şeriata ve akla aykırı bulup kafir icadı diye balta ile kırıp, parçalarını yaktırır"⁴⁹.

Ancak, I. Ahmed'in bu davranışı, bütün padişahların aynı şekilde davrandığını göstermez. 1578-81 yıllarında Doğu'da bulunan Alman bilgin Salamon Schweiggerz, padişahın saatlerini sarayın bir odasında sakladığını, bazılarının paslanıp çürüdüğünü, zaman zaman padişah dairesindeki saatin bir yenisini ile değiştirildiğini anlatmaktadır. Aynı yıllarda III. Murad'ın hekimi olan ve daha sonra İtalya'ya göçeden Dominico Yerushelmi ise Salamon Schweiggerz'in aksine, sarayda saat tamiri yapmak için özel eğitim görmüş iç oğlanları bulunduğunu anlatmaktadır. Ancak saat tamirinin saat yapımından daha külfetli olduğu gerçeği⁵⁰ bu saatlerin uzun yıllar muhafaza edilememiş olduğunu anımsatmaktadır. Bu yıllarda yapılan saatlerin Avrupa koleksiyonlarında dahi son derece az olması bu saatlerin sadece Türklerde değil, başka ülkelerde de doğal olarak paslanıp çürüdüğünü göstermektedir⁵¹.

⁴⁹ Gökyay (1984). s. 212.

⁵⁰ Rogers (1986). s. 154 n. 47.

⁵¹ Kurz (1975). s. 444-45.

3.3. Saat Hediye Etme Geleneğinin Yerleşmesi

On altıncı yüzyılda başlayan saat hediye etme geleneği daha sonraki yüzyıllarda da devam etmişti. Diplomatik hediyeler yanında, padişahlar çok sayıda saat yapımcılarına özel siparişler de vermişti. Bu saatlerin yapımında İngiliz saat yapımcıları Türklerin zevklerini ve geleneklerini göz önünde bulundurup, Türklere hitap edecek müzikli saatler de yapmışlardı. Çok sayıda mekanik özellikleri olduğu kadar sanat değeri yüksek, mücevherlerle süslü olanlar da vardı. Topkapı Sarayı, bu gün bu saatlerin bir kısmını koleksiyonlarında buldurmaktadır. Bunlar arasından seçme örnekler Saatler Bölümünde, bir kısmı ise Saray'ın köşklerinde yer alırken, bir kısmı ise depoda muhafaza edilmektedir. Yine saray arşivi ile Başbakanlık Arşivi'nde bu saatlere ışık tutacak bir çok belge vardır.

Topkapı Sarayı Arşivinde 128 numaralı ve 1082 H. (1671-2 M.) tarihli IV. Mehmed zamanına ait defterde çeşitli saatler arasında hazineye bulunan bir 'İngiliz işi asma saat' görülmektedir⁵². Bu saatin bir elçi tarafından hediye olarak getirilmiş olması olasılığı büyüktür. 1099 H. (1688 M.) yılında Padişah Sultan Süleyman'ın cülüsünde gelen ve Enderun Hazinesi'ne kaydolunan hediyeler arasında 5 Recep 1099 (6 Mayıs 1688) tarihinde verilen bir adet 'İngiliz işi abanoz zarflı çekme çalar saat çekmece' görülmektedir. Bu kaydın hemen üstündeki satırda bir adet Alman işi asma saat de kayıtlıdır⁵³. Bu saatin cülüsde kimin tarafından verildiği kaydedilmemiştir. Bunun yanında aynı defterde İngiliz elçisinin verdiği hediyelerden bahsedilmekteyse de bunların arasında saat bulunmamaktadır⁵⁴. İngilizler geleneksel hediyeleri zaman zaman modernleştirme kaygısına girmişlerse de bazen bu başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Örneğin 1680 yılında elçi Sir John Finch ile ender rastlanan bir pendül saat ve bir teleskop gönderilmişse de Sadrazam, bu hediyeler yerine para verilmesini talep edince bunlar geri götürülmüş, böylece de o günlerin yeni buluşu olan pendüllü saatler saraya girememiştir⁵⁵.

On sekizinci yüzyılda padişaha verilen hediyeler arasında saat yine baş köşeyi tutmaktadır. İngiliz elçilerinin hediye olarak sunduğu saatlere ait çok sayıda döküman bulmak mümkündür. 11 Muharrem 1180 (19 Haziran

⁵² W. Meyer (tarihsiz). *Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu*, İstanbul, s.no yok.

⁵³ T.S.A. (Topkapı Sarayı Arşivi), D. (Defter) No: 22, varak: 14a.

⁵⁴ T.S.A., D. No.: 22, varak: 60.

⁵⁵ G. F. Abbott (1920). *Under the Turk in Constantinople, A Record of Sir John Finch's Embassy 1674-1681*, s.318.

1766) tarihli bir defterde İngiliz balyozunun padişahın huzuruna çıkarken hediye olarak verdiği bir adet 'makam çalar peştahta saat'in iskemlesi ile birlikte 13 Muharrem 1180 (21 Haziran 1766) tarihinde azimetlû Sultan sarayına teslim edildiği belirtilmektedir⁵⁶ (Bk. Belge 1). Bu, müzikli bir masa saati idi. Saatin üzerine oturduğu kaidesi de gönderilmişti. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu tahmin edilen bir evrakda İngiliz elçisinin Padişah'ın huzuruna kabulünde takdim edeceği yine bir adet 'iskemlesi ile birlikte makam çalar peştahta saat'den bahsedilmektedir (Bk. Belge 2)⁵⁷. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılan bir başka evrakda da İngiltere elçisinin getirdiği bir adet 'kebir musenna peştahta saat' kaydedilmiştir (Bk. Belge 3)⁵⁸. Bu saat ise büyük boyda ve zengin süslemeli bir masa saati idi. 18. yüzyılın son yılı ve 19. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda elçilik görevinde bulunan Lord Elgin'in kral III. George'dan padişaha bir saat getirmesi⁵⁹, yine 1809 senesinde elçi Mr. Adair (Sir A. Adair 1809-1811)'in biri 420 İngiliz lirası diğeri 260 İngiliz lirası değerinde iki cep saati hediye olarak getirmesi⁶⁰ bu geleneğin uzun bir süre devam ettiğini yansıtmaktadır.

İngiliz elçileri, Türklerin saatlere düşkünlüğünü bildikleri için beraberlerinde çok sayıda saat getirirlerdi. Bu saatleri gerektiğinde değişik kişilere, özellikle de devlet görevlilerine hediye ederlerdi. Bu nedenle de Otto Kurz'un Osmanlı ülkesine gelen elçilerin kervanlarının bir saatçi dükkanına benzediğini anlatması⁶¹ yerinde bir benzetme sayılabilir.

4. Osmanlı Pazarında İngiliz Saatleri

On altıncı yüzyıldan itibaren padişahlara ve devlet yöneticilerine hediye olarak gönderilen saatler büyük bir ilgi uyandırmış ve zamanla ithal edilen ticarî ürünler arasında da yer almaya başlamıştı. Fakat ticarî amaçla İngiliz saatlerinin ilk olarak hangi tarihte gelmeye başladığı bilinmiyor. On altıncı yüzyılda Türk pazarında İngiliz saatleri satışının artışı ile ilgili bir bilgi görülmemektedir. Ancak 1587-89 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş olan

⁵⁶ T.S.A., D. No: 8829, v.11a.

⁵⁷ T.S.A., E. (Evrak) No: 3961/16.

⁵⁸ T.S.A., E. No: 3961/18.

⁵⁹ İ. H. Uzunçarşılı (1946). 19. Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar, *Bellekten* C. XIII, sayı: 51, s. 593.

⁶⁰ Robert Walsh (1836). *A Residence at Constantinople*, Cilt II, London, s. 296.

⁶¹ Kurz (1975). s. 30.

Alman gezgin Reinhold Lubenau, Galata'da pek çok Alman, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuyumcu, saatçi ve değerli taş yontucusunun bulunduğunu, bunların genellikle genç insanlar olup, para kazanıp memleketlerine geri döndüğünü anlatır⁶². Bununla beraber 1009 H. (1600) tarihli Narh defterinde⁶³ saat ile ilgili bir bilgi verilmemiş olması saat artışının olmadığı veya son derece az olduğunu akla getirir. Ancak 17. yüzyılın başlarına ait İngiliz gümrük kayıtları bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na ihrac edilen saat miktarındaki artışı yansıtmaktadır. Bu yıllarda Edmund Farington, Phil Jackson, Thomas Webster, George Hatby, Alexander Jacob, Thomas Leigh gibi tüccarların İstanbul, İzmir ve İskenderun'a altın ve gümüş cep saatleri ile asma ve oturtma saatler getirdikleri kaydedilmiştir⁶⁴. Bunlar yanında saat zarfları ve aksamaları da ihraç ediliyordu. 1650 yıllarından itibaren Galata'da bulunan saatçi atölyelerinde saat yapıldığı ve ithal edilen parçalardan yapılan saatler olduğu bilinmektedir⁶⁵. Bu kayıtlarda görülen saat aksamaları ve zarfları da böyle bir gaye için ithal edilmiş olmalıydı. Kasım 1606'da Leghorn Galley gemisi ile İzmir'e götürülen Sr. Thomas Webster'e ait saat aksamaları ve 5 masa saati zarfı buna örnek gösterilebilir⁶⁶.

Bu kayıtlara karşın 4 Şubat 1631 yılına ait olan ve 1608 yılı kayıtları gözönünde tutularak hazırlanan Levant Company'nin Türkiye'ye yapılan ihracatla Londra gümrüğüne ödenecek gümrük vergileri ile ilgili listede⁶⁷ saate yer verilmemiştir. Bu da bu yıllarda İngiltere'nin Türkiye'ye saat ihracatının önemli derecede olmadığını gösterebilir. 1640 tarihli narh defterinde⁶⁸ ise 'Saatciyan' başlığı altında saatçi esnafına yer verilmesi saat satışlarının yaygınlaşmış olduğunu akla getirir. Bu defterde, yapılacak saat tamirlerinden ayrıntılı bir şekilde ne kadar ücret alınacağı ve saatlerin kaçta satılacağı belirtilmekle beraber, bunların menşei hakkında bilgi verilmemekte, sadece Fransa'dan gelen akreb saatlerden⁶⁹ bahsedilmektedir. Evliya Çelebi de

⁶² Kurz (1975). s. 49.

⁶³ M.S. Kütükoğlu (1978). 1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul, s. 1-86.

⁶⁴ P.R.O., S.P. 105/168 v. 51.

⁶⁵ Kurz (1975). s. 55.

⁶⁶ P.R.O., S.P. 105/168, v. 99.

⁶⁷ Mordecai Epstein (1968). *The English Levant Company: Its Foundation and Its History to 1640 London*, s. 232-238.

⁶⁸ Mübahat S. Kütükoğlu (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, s. 229, 231.

⁶⁹ Burada astrolojik saatler bahsedilmiş olmalıdır.

İstanbul esnafını anlatırken, saatçi esnafına değinmekte ve bunların dükkanlarını İspanya, Fransa, Can Petru, Kaşper, Belbel, Yusuf Çelebi saatleriyle tezyin ettiğini belirtmekte⁷⁰ ve İngiliz saatlerine yer vermemektedir. Gerçekte de mekanik tasarım ve saat kalitesi göz önüne alındığında İngiliz saatlerinin, özellikle soyluların saraylarını süsleyen veya oyuncak olarak tasarlanan yada Türk padişahına hediye etme amacı ile yapılan mekanik özelliklerle donatılmış saatler olduğu, İngiliz saat yapımcılarının Londra Saat Yapımcıları Kumpanyası'nın 1660 yılında kuruluşuna kadar iç pazar ve ihraç malı olarak önemli bir miktarda üretimleri olmadığı bilinmektedir⁷¹.

İngiliz saatlerinin Türk pazarında yaygınlaşması gerçekte on yedinci yüzyılın son çeyreğinde başlar ve özellikle 1680 yılında İngiltere'den Türkiye'ye saat ihracatı önemli dereceye ulaşır⁷². Levant Company'nin 1672-1699 yıllarına ait gümrük kayıtları⁷³ arasında Thomas Vernon, Thomas Gerard, Edmund Farrington, Jefferery Littell, Phil Jackson adlı tüccarların az miktarda cep ve masa saatleri ile saat makineleri getirdikleri izlenir. Buradaki isimlerin yukarıda da bahsedilmiş olması aynı tüccarların aile şirketi olarak saat ticaretini bir kaç nesil sürdürmüş olduklarını göstermektedir. Bu saatler, sadece İstanbul'a değil İskenderun ve İzmir'e de götürülürdü.

On yedinci yüzyılın son çeyreğinde Türk pazarı için üretilen İngiliz saatleri genellikle büyük sanatkârlar tarafından yapılmıyordu. Ancak, Edward Stanton, Christopher Gould, Elliott, Perigal gibi İngiltere'de tanınmış saatçiler de bu ticarete önemli bir yer almış saat yapımcıları idi. Bunun yanında İngiltere'de tanınmayan bazı saatçiler de Türk pazarı için yüksek kaliteli ve sanat değeri olan saatler üretmişlerdi⁷⁴. Bunlardan Christopher Gould, 1682 yılında Clockmaker's Company'nin üyesi olup, 1718 yılındaki ölümüne kadar faaliyet göstermişti⁷⁵. Bu yüzyılda Türkiye için yapılan ve saatçilik bakımından değerli saatlerin yapımcılarından biri de Edward Stan-

⁷⁰ Evliya Çelebi (1896/97-1938). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: İkdam Yayınları, Cilt I, s. 571-572.

⁷¹ George White (1998). s.4.

⁷² G. H. Baillie, Cecil Clutton & C.A. Ilbert eds. (1973). *Brittens's Old Clocks and Watches and their Makers*, London, s. 95.

⁷³ P.R.O., S.P., 105/167, v. 168 (*Impositions Paid in London on Outward Cargoes, 1672-1681, 1794-1710*).

⁷⁴ Percy G. Dawson (1945). *Clocks Made for the Turkish Market, Antique Collector*, May-June 1945, s. 96; Baillie, Clutton & Ilbert (1973). Part: I, s. 95.

⁷⁵ Baillie, Clutton & Ilbert (1973). s. 95.

ton'dur⁷⁶. Edward Stanton (Staunton) 1696 yılında Londra Clock Maker's Company'nin başkanlığına seçilmiş saatçilerden olup, eserleri Britanya adaları yanında Avrupa'nın varlıklı kişilerinin evlerini ya da ceplerini süslemişti⁷⁷.

On yedinci yüzyılın son çeyreğinde görülen saat ticareti, 18. yüzyılda hızla gelişir ve hatta bu yüzyılın ikinci yarısında ise İngiliz saat yapımcıları tamamıyla Türk pazarını ele geçirir. Bu konuya ait bilgi çeşitli elçi ve gümrük tutanaklarından elde edilmektedir. Levant Company'nin 18. yüzyıl başlarına ait gümrük kayıtlarında⁷⁸ bu artışı izlemek mümkündür. Aaron Hill'e göre İngiltere'de imal edilen her türlü cep veya duvar saati Büyük Senyörün ülkesine sık sık ithal edilen ve büyük ve kolay bir kazanç getiren önemli lüks maddelerden biri idi⁷⁹. 18. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi haline gelen Selanik'e İngiltere'den 1697 yılı gümrük kayıtlarına göre hiç İngiliz saati ihracı görülmezken, 1786 yılında 2.350 saat ihraç edilmişti⁸⁰.

Levant Company'nin kayıtlarında ise Türkiye'ye 1775-78 yılları arasında yapılan ithalatta her yıl talebin biraz daha arttığı görülmektedir. 1775 yılında 85 kasa, 1776'da 95 kasa, 1777'de ise 135 kasa cep ve masa saati ithal edilmiştir⁸¹. 18. yüzyılda İngiliz saatlerinin kalitesinin mükemmel olup Fransızların bunlarla rekabet edemedikleri yine o yılların arşiv belgelerinde yazılmıştı⁸². Bu yıllarda İngiliz saati ticareti o denli yaygınlaşmıştı ki, bir İngiliz saatçisi bu menmuniyetini Türkiye'de yolların İngiliz saatleri ile döşeli olduğunu söyleyerek ifade etmişti⁸³.

Zamanın ekonomi yazarları da bu ticaretin önemini vurgulamaktaydı⁸⁴. 1756'da *New Dictionary of Trade and Commerce* adlı eserinde cep saatleri maddesinde R. Rolt, Asya'ya ve de özellikle Türkiye'ye büyük miktarda cep

⁷⁶ Kurz (1975). s. 72.

⁷⁷ White (1998). s. 24.

⁷⁸ P.R.O., S.P. 105/168, v. 51.

⁷⁹ Aaron Hill (1743). *A General History of the Ottoman Empire Illustrated with Useful Notes and Observations*, London, (s. no. yok).

⁸⁰ Alfred C. Wood (1964/1935). *A History of the Levant Company*, London, (2nd impression), s. 164, 165, n.1.

⁸¹ P.R.O. S.P. (State Papers) 105/146, 1775-1778, v. 318, 321, 322.

⁸² Wood (1964). s.165 n.1; Mübahat S. Kütükoğlu (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838*, Ankara, s. 20 n. 63.

⁸³ Wood (1964). s. 104-105; E. Boujour (1800). *A View of the Commerce*, London, s. 9, 219, 232, 240, 264.

⁸⁴ Kurz (1975). s. 72.

saati ihraç edilmekte olduğunu, bunların ceplerde taşınmaktan çok, odalarda tablo gibi süs görevini görmekte olduklarını, yine bu sözlüğün 1761 yılında yapılan ikinci basımında ise masa saatleri maddesinde cep ve masa saatlerinin Avrupalıların Doğu Hindistan'a ve Levant'a yaptıkları ticaretin hiç de küçümsenemeyecek bir dalını oluşturduğu anlatılır⁸⁵. 1768 yılına ait bir kaynakta, Türkiye'de satılan İngiliz ürünleri arasında cep saatleri, oturtma ve duvar saatlerinin yer aldığı, Türk İmparatorluğu için yapılmış olan bütün saatlerin kadranslarının Romen rakamlı değil, Arap rakamlı olduğu belirtilmektedir⁸⁶.

1797 yılında yayınlanan eserinde İstanbul'u anlatan J. Dallaway ise, Levant pazarı için hazırlanan İngiliz cep saatlerine diğer Frenk milletlerininkinden daha fazla rağbet edildiği, harcayacak parası olan her Türk'ün satın aldığı veya değiştirdiği ilk lüks maddelerden biri olduğunu anlatır⁸⁷. Yine 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu tahmin edilen bir kaynakta İngilizlerin Türk topraklarına sattıkları ürünler ve sanayi maddeleri arasında masa saatleri ile altın ve gümüş cep saatleri yer aldığı, bunlardan Ratcliff'ten Kiplin'in yaptıklarının en fazla beğenilen saatler olduğu belirtilmektedir⁸⁸.

18. yüzyıl sonlarında da İngiliz saat ticaretinin son derece iyi düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bugün Londra'da Guildhall Library'de bulunan Thwaites and Reed firmasına ait (MS. 7688) numaralı günlük defterinde George Prior'un bu firmaya Türkiye'den geri gönderilen müzikli bir saatin Türkiye'ye yeniden gönderilmek üzere tamir edilip lake boyalı yeni bir zarfa yerleştirilmesi sonucu 14 Eylül 1790'da ödeme yaptığı kaydedilmiştir⁸⁹. Saatlerin tamir edilmek ve yenilenmek üzere geri gönderilmesi bu işin boyutlarındaki ciddiyeti göstermektedir. Bu işlem bazı saatlerin tarihlenmesinde yanlış olabileceğini de yansıtmaktadır. Saat zarfının çağın mobilya istiline ve mücevher modasına uydurulması sonucu mekanik kısmın daha eski olabileceği gibi tam tersi olarak bozulan paslanan mekanik kısmın değiştirilmesine karşın özellikle mücevher nitelikli zarfların yeniden kullanılmış olabileceğini de akla getirmektedir.

⁸⁵ Kurz (1975). s. 72.

⁸⁶ Kurz (1975). s. 72; Fr. W. Von Taube (1778). *Abschilderung der Englischen Handlung*, 2. Aufl. II. Cilt, s. 160.

⁸⁷ Kurz (1975). s. 73; J. Dallaway (1797). *Constantinople, Ancient and Modern*, London, s. 76.

⁸⁸ Anonim (tarihsiz). *A General Account of the Turkish Empire*, 6 M, s. 509.

⁸⁹ Kurz (1975). s. 87.

Bu yüzyılda Türk pazarı için satılan saatler arasında cep saatleri çoğunlukta olmakla beraber, pendül ve müzikli saatler de çok rağbette idi. İngiliz yapımcılarının Türk pazarı için yaptıkları saatler, kadranları üstüne yazılan rakamlardan dolayı kolayca tanınmaktadır. Saatin kadranında 12 saat bölümü ve 5'ten 60'a kadar dakika bölümleri gösterilmiş, rakamlar İslam karakterinde verilmiştir. Ancak bunlar tam anlamıyla Arap yazısındaki rakamlar değildir. Makinenin arkasında ayarlayıcı disk 1'den 6'ya kadar kurulabilirdi. Türkler çok sayıda koruyucu zarflardan hoşlanırdı. Bu nedenle de iki gümüş, bir de sahtiyan derisinden yapılmış üç zarflı saatler çoktu. Bazen saatin sahibi yerli yapımı dördüncü bir zarf daha koydururdu. Bu saate gösterilen değerden olsa gerek. Bu saatler, genellikle sade olur, sadece bütün 18. yüzyıl saatlerinde olduğu gibi denge horozu her zaman süslü yapılırdı. Türk rakamlı olup mitolojik veya başka figürlü sahnelerle süslenmiş bazı örnekler bulunmaktaysa da bunlar son derece azdır ve saatle zarfın orijinal olarak birlikte yapıldığı şüphelidir. Cep saatlerinde zarflar genel olarak iki türde olurdu. Natürmort süslemeli olup, küre, teleskop, pergel, iletke ve sahibinin mesleğini yansıtan çeşitli armalar ile tezyin edilmiş olanlar daha çok bilimle uğraşan müşterilere hitap etmekte, çeşitli silah, top ve bayraklarla süslenmiş olanlar ise subaylara hitap etmekteydi⁹⁰. Her iki türden örnekler Topkapı Sarayı Koleksiyonu'nda görülebilir.

On sekizinci yüzyılda, Türkiye pazarında İngiliz yapımı pendül saat veya diğer deyimini ile sarkaçlı saatler en fazla talep edilen türdü. İlk kez İngiltere'de M. Formantil adlı bir Hollandalı saatçi ustası tarafından yapılan pendüllü saatler⁹¹, 17. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da üretilmeye başlanmıştı. İngiliz ve Fransız elçilerinin hediye olarak getirdikleri pendüllü saatler çeşitli olaylarla saraya girmeden geri götürülmüş, ancak ilk olarak 1716'da Fransız elçisi, sadrazama bir, padişaha iki pendüllü saat getirmişti⁹². Bu tarihten sonra sarayda pendüllü saatler ilgi görmüş ve harem odalarını süsleyen birer aksesuar olmuştu⁹³. Bu saatlerin bazıları kaidesi ile birlikte

⁹⁰ Kurz (1975). s. 73, 74 ve n.3, 75.

⁹¹ Mr. Rolt (1756). *A New Dictionary of Trade and Commerce*, London, Reprinted for T. Osborne and J. Shipton; J. Hodges; J. Newbery; G. Keith; and B. Collins. 'Clocks' maddesi, s. no. yok.

⁹² Kurz (1975). s. 79-80.

⁹³ Sedat Hakkı Eldem & Feridun Akozan (1982). *Topkapı Sarayı*, İstanbul, s. 89 n. 24; Jean Claude Flachet (1766). *Observation sur le commerce et les arts d'une partie d'Europe de L'Asie de l'Afrique et m'eme des Indes Orientales*, Lyon.

yapılır, bir mobilya görünümünde olurdu. Yukarıda bahsedilen 1180 H. tarihli defterde ayrıca 18. yy. ortalarına ait olduğu sanılan diğer bir belgede de hediye olarak gelen makam çalan saatlerin iskemlesi ile geldiği kaydedilmişti. Bu kaideler genellikle saati tamamlayıcı bir şekilde yapılır ve saatin zarfına benzer süslemeler ile donatılırdı. Bunlar bazen bir dolap şeklinde olup, içlerinde gizli bölmeler de olurdu. Hünkâr Sofası'nda bulunan saat bu türlerden idi. Kimisi ise küçük, çekmeceli, sade veya üstü ise genellikle saatin süslemelerine benzer metal apliklerle donatılmış bir kutu üstüne oturtulurdu.

Cep saatleri ve pendül saatlerinden sonra müzikli saatler, İngiliz saat yapımcılarının Türkiye'ye ithal ettikleri üçüncü kârlı saat türüydü⁹⁴. Müzikli ve ahenkli zil çalan saatler ile içlerine küçük bir org yerleştirilmiş ve her üç saatte bir çalan oturtma saatleri çok tutulmuştu⁹⁵. Bu saatler batı müziği yanısıra Türk müziği parçaları da çalmaktaydı. *Uşak Devir* gibi Türk havası diye basitçe isimlendirilmiş melodiler ve "Romeaca" denilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan azınlık Hıristiyanlara hitap eden folk müziği bir arada bulunur, saatlerin üzerinde yazılı olur ve dinleyici saati istediği parçaya ayarlayabilirdi. Genellikle bir çok saatde *Minuetto*, *Gigne*, *Dance* veya *Song* gibi tamamıyla batı müziğini yansıtan melodiler olurdu⁹⁶. Topkapı Sarayı Müzesi'nde III. Selim'in odasında bulunan dört tarafı kadranlı masa saati (Env.No: 53/31) doğu ve batı müziği parçalarının bir arada uygulandığı müzikli saatlerden biridir. On iki zil üzerinde müzik çalan Markwick Markham imzalı bu saatin kadranı üzerinde altı ayrı melodi ismi görülmektedir. Bunlar *K. Gea*, *March*, *Uşhak Devir* (*Uşak Devir*), *Sabach Hafif* (*Sabah Hafif*), *Bury Fair*, *On a Bank of Flowers*, *Minuet by Senefsino*'dur. Topkapı Sarayı Saatler Bölümü'nde bulunan London Recordon markalı bir başka saat (Env. No: 53/32) da müzikli saatlerden biridir. Francis Perigal Royal Exchange, London markalı bir masa saati *Uşhak Devir*, *Sabah Hafif*, *Samahe*, *Rasbar*, *Beni Sait*, *Cantemiroğulları*, *Husseini* adlı parçaları çalan saatlerden biri olarak Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunmaktadır (Resim 1). Müzikli saatlere bir başka örnek ise 1800 senesi civarında Londra'da Markwick Markham-Recordon firması tarafından imal edilmiş masa saatidir. 53/346 envanter numaralı bu saat tamamıyla Batı müziği melodileri

⁹⁴ Kurz (1975). s. 84.

⁹⁵ Baillie, Clutton & Ilbert (Eds.) (1973). s. 96.

⁹⁶ Kurz (1975). s. 84-85.

çalmaktadır. Müzik selektörü üzerinde şu on iki melodinin isimleri görülmektedir: The Tank, Crop the Croppies, Caro Dolce, Copenhagen Waltz, Recovery, Turkish March, March in the Battle of Nagus, God Save the King, Spanish Fandango, Persians Farewell, Julian's Cottage, Mrs Mc Leod of Kasay.

Bu koleksiyon içinde bulunan London Recordon markalı bir başka saat de müzik tertibatlı idi. Saat ayın büyüme ve küçülmesini de göstermekteydi. Altta yer alan bir müzik kutusu sayesinde çeyrek saatte zil, saat başlarında ise müzik çalar, ayrıca müzik eşliğinde şahil manzarası üzerinde bir gemi hareket ederdi (Resim 2). Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bu tür saatlerden çok sayıda vardır. Markwick Perigal London (Env. No: 53/32), Markwick Markham Recordon (Env. No: 53/346), Markwick Markham Perigal, (Env. No: 53/99), Markwick Markham Ray Montegue et Company (Env. No: 53/73) ve James Newton imzalı (Env. No: 53/111) müzikli saatlerde böyle deniz marzaralı bir fon üstünde hareket eden gemiler bulunmaktadır.

Saat zarfları ise Türk zevkine göre yapılırdı. Bunlar naturalist üslupta çiçek motifleri ile süslü lake veya yağlıboya ile boyalı olurdu⁹⁷. Bazıları ise kaplumbağa kabuğu ile kaplanmış ve pirinçten veya gümüş apliklerle süslü idi⁹⁸. Kırmızı ahşap zemin üzerine kaplumbağa kabuğu kakılarak yapılan saat zarfları Türkiye'nin sıcak ve kuru iklimine de çok uygun olup, uzun süre bozulmadan kalabiliyorlardı⁹⁹. Yarım daire şeklinde tepelikler çok beğenilmekte¹⁰⁰ kenarları ve kubbenin üstü Avrupalıların beğendikleri, insan figürleri yerine hilâllerle taçlandırılmış olurdu¹⁰¹. Bu saatlerin bazılarının zarfı adeta kubbeli bir İslam mimarisi modeli olarak tasarlanmıştı. Özellikle masa saatleri incelendiğinde 18. yüzyıl barok camileri anımsattıkları fark edilir. İngiliz saat tasarımcılarının arasında ünlü mimarların da olması bu tasarımlarda onların etkisi olduğunu gösterir¹⁰².

Tamamıyla Batı tarzında olan müzikli saatlerin bazıları yine İslâm rakamları ve kadranın içine oyulan yuvarlak bir madalyon içinde mineden yapılmış Kâbe resmi ile bezemeliydi. Türkiye'de bu yıllarda şematik Kâbe re-

⁹⁷ Kurz (1975). s. 87; Dawson (1945). Part II, s. 208.

⁹⁸ Kurz (1975). s. 87.

⁹⁹ Dawson (1945). Part II, s. 208.

¹⁰⁰ Baillie, Clutton & Ilbert (Eds.) (1973). s. 96.

¹⁰¹ Dawson (1945). Part II, s. 210.

¹⁰² White (1998). s. 19.

simleri çok tutulmuştu¹⁰³. Böyle bir oturtma saati Sir David Salomans koleksiyonunda bulunmaktadır. Bu müzikli oturtma saatinin Türk rakamlı kadranda polikromi tekniğinde mineden yapılmış bir yaprak üzerine kâbe resmi ve Recordon Spencer Perkins imzası bulunmaktadır¹⁰⁴.

Oturtma ve asma saatler, bir grup çalışması ürünüydü. Müzikli saatler ise, müzik mekanizması için uzman kişiler gerektirdiğinden daha fazla bir grup çalışması söz konusu idi. Türk pazarı için yapılan İngiliz müzikli saatleri Henton Brown, Recordon, Spencer Perkins, Benjamin Barber, Robert Best, Henry Borrell, George Clarke, Robert Markham, Richard Peckover, Markwick-Markham Perigal, Francis Perigal, George Prior, Isaac Rogers, Daniel Toren ve Vulliamy gibi isimlerle imzalı oldukları halde, bunların bir çoğu birkaç uzmanın atölyesinden çıkmışlardır¹⁰⁵. On sekizinci yüzyılın sonunda Türk pazarı için yapılan müzikli saatlerin makinelerinde büyük benzerlikler görülmekte olup bunların kadranda farklı yapımcıların isimleri bulunmakla beraber hepsi Clerkenwell'den Thwaites and Reed tarafından yapılmıştı¹⁰⁶. Guildhall Library'de bulunan bu saatçi firmasına ait (MS. 6788) numaralı günlük defterlerindeki bilgiler bunu kesin olarak göstermektedir¹⁰⁷. Spencer Perkins firması, Recordon, Isaac Rogers, George Prior gibi İngiliz saatçilerinin Türk pazarı için istedikleri türden müzikli saatlere ait siparişlerini ve ödedikleri ücretleri bu defterlerde izlemek mümkündür.

Batılı kaynaklar yanında bazı Osmanlı kaynakları da sarayın beğenisi hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmanın veri toplama aşamasında Topkapı Sarayı'ndaki arşiv vesikaları arasında tespit edilen T.S.A., *E. No: 2018/1* numara ile kayıtlı bir belge (Bk. Belge 4) sayesinde 18. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de çok tutulan bir kaç İngiliz saat yapımcısı hakkında bilgi edinmek mümkün oldu. Belgede, bir saatin kısaca tanıtımı yapılmış ve saatçi hakkında şu bilgiler kaydedilmişti: Saatin tahtası üzerinde iki ibare olup, on iki rakamı

¹⁰³ R. Ettinghausen (1934). Die bildliche Darstellung der Kalaba im. Islamischen Kulturkreis, *Zeitschrift der Deutschen Morgen Landischen Gesellschaft*. 87, III, s. 37; K.-Erdmann (1959). "Ka'bah Fliesen", *Ars Orientalis*, 3,-197'den naklen Kurz (1975). s.85.

¹⁰⁴ George Daniels & Ohannes Markarian (1980). *Watches and Clocks in-the Sir David Salomans Collection Including Scientific Instruments Boxes and Automata*, L. A. Meyer Memorial Institute for Islamic Art, London, s. 218 Pl.135.-

¹⁰⁵ Kurz (1975). s. 86.

¹⁰⁶ Kurz (1975).s. 86; Eric Bruton (1967). *Clocks and Watches, 1400-1900*, London, s. 125.

¹⁰⁷ Kurz (1975). s. 86; G.H.Baillie (1972). *Watchmakers and Clockmakers of the World*, London, s. 314.

altında St Leu, altı rakamı üstünde Londra ve saatin rakkası üzerinde ise 3854 numarası vardır. St Leu, İngiltere'de tanınmış bir saatçinin ismi olup, on beş sene önce İngiltere kraliçesinin saatçi başısı idi. Gerek adı geçen saatçinin işlediği, gerek oğullarının işlemekte olduğu saatler çok beğenilmekte olup, Türkiye'de de Markovid (Markwick) ve Perigal saatlerine itibar edildiği gibi Cezayir Garb Ocakları'nda da bu saatçinin atölyesinden çıkan saatlere çok fazla itibar edilmekte idi. Saatin üstünde belirtilen Londra ibaresi ise İngiltere'nin baş şehri olup, 3854 numarası ise saatin yapıldığı tarihe kadar bu kârhaneden 3854 adet saat çıkmış olduğuna işaret etmekte idi. Bu rakamın iç tarafına yazdırılması da bu kârhaneden çıkan saatlerin ne denli revaçta olduğu ve itibar gördüğünün ifadesi olduğu kaydedilmiştir.

Tarihsiz olan bu belgede tanıtılan 3854 seri numaralı St. Leu markalı saat bu gün Topkapı Sarayı koleksiyonu arasında olduğu görülüyor. Ancak koleksiyonda Daniel St. Leu imzalı saatler vardır. Daniel St. Leu, 1753-1797 yılları arasında faaliyet göstermiş bir saat yapımcısıdır¹⁰⁸. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bulunan Daniel St. Leu imzalı ve 4050 seri numaralı saat (Env. No: 53/159) 1770 senesi civarında yapılmıştır¹⁰⁹. Buna göre, bu belgede anlatılan saat 1753-1770 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Belgenin tarihi de az çok tahmin edilmektedir. Daniel de St. Leu'nun 1765'de kraliçenin saatçisi olduğu bilinmektedir¹¹⁰. Belgede ise on beş yıl önce kraliçenin saatçi başısı olduğu belirtildiğine göre belge 1780 civarına tarihlenebilir.

Bu belgede anlatılan saatin rakkası (sarkacı) olması nedeniyle ayaklı duvar saati olduğu düşünülebilir. Daniel St. Leu, daha çok saatlerinin birer değerli mücevher parçası olmasını isteyen varlıklı Türk müşterilerine saatler yapmıştı. Bu saatler daha çok altın olup, zengince hakedilmiş ve elmas kakmalı idi¹¹¹. Bugün, hala Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda 53/158, 159 ve 143 envanter numaralı cep saatleri Daniel St. Leu'nun yaptığı değerli saatlerdendir. 53/158 ve 159 envanter no'lu her iki saatde de "Daniel St. Leu, Watchmaker to Her Majesty, London" yazması, belgede de belirtildiği gibi bu saat yapımcısının Londra'nın tanınmış bir sanatçısı olduğu ve kraliçenin saatçi başısı olduğunu açıkça göstermektedir. Bu da Topkapı Sa-

¹⁰⁸ Baillie (1951). s. 82; Kurz (1975). s. 76.

¹⁰⁹ Meyer (Tarihsiz). s. 41, kat. No: 2/2798.

¹¹⁰ Baillie (1951). s. 82

¹¹¹ Kurz (1975). s. 76.

rayı koleksiyonundaki Daniel St. Leu imzalı saatlerin padişaha İngiltere'den kraliyet hediyesi olarak gelmiş olabileceği ya da özel bir sipariş olarak yapılmış olabileceklerini de anımsatır. Saray koleksiyonunda 53/97 ve 23 envanter numara ile kayıtlı iki masa saati de müzikli saatlerdir. Bunlardan ilki 1760 senesi civarında yapılmış, 13 zille muhtelif müzik havaları çalan rakkaslı bir masa saati olup, 83x45x31 cm. ebatlarındadır. İkinci olan ise pirinç apliklerle süslü ahşap zarflı olup, saat başları ve çeyrekleri çalar ve 8 zil üzerinden müzik yapan *carillon* tertibatlı ve takvimlidir. Zarfı 66 cm yüksekliğinde 36 cm. eninde, saat ise kısa yekpare rakkaslı olup, madeni kadranı eski Türkçe rakamlıdır.

Yine bu belgede sözü edilen Perigal ve Marwick saatlerinin son derece itibar edilen saatler olduğu belirtilmiştir. Bu da sarayda çok sayıda bulunan Marwick Markham ve Perigal markalı saatlerin o yıllarda beğenilen saatler olduğunu açıklar. Örneğin 2/1263 envanter nolu Markwick Markham Perigal, London markalı saat (Resim 3) ve Markwick Markham markalı diğer bir masa saati (Env. No: 53/66) (Resim 4) bu koleksiyondan günümüze gelebilen örneklerdir. Bu belgenin son paragrafında Paris'de Penine adlı bir usta tarafından yapılmış bir piştovun da anlatılması, belgenin envanter amaçlı hazırlanmış bir defterden ayrılan bir sayfa olduğunu, hazinede tüm eşyaların detaylı envanterlerinin hazırlanmış olabileceğini de göstermesi açısından ilginçtir.

On sekizinci yüzyıl sonları ve 19. başlarında Türk pazarında en fazla aranan cep saatleri ise George Prior markalı olanlardı. 1782-1830 yılları arasında faaliyet gösteren George Prior, Türk pazarı için çok sayıda cep saatleri yapmıştı¹¹². Nurettin Rüştü Bingül, *Eski Eserler Ansiklopedisi* adlı eserinde 'Saat' maddesinde özellikle cep saatlerinden özellikle İngiliz Piryollerinin fevkalade revaçta olduğu, bunların iç içe açılır, üç dört muhafaza içinde ve küçük bir kaplumbağa şeklinde olduklarını anlatır. Bunların az süslü olanları beş kese akçaya, o günlerde ise beş altına satıldıklarını, daha küçük, daha zarif, altın mineli Piryollar ve Corc Piryoller ise önemli şahsiyetlere ait olup, fevkalade kıymetli olduklarını ekler¹¹³. George Prior'a ait çok sayıda değerli saat günümüze kadar gelebilmiştir. Kristal kubbeli ve

¹¹² Kurz (1975). s. 78 n.3.

¹¹³ Nurettin Rüştü Bingül (Tarihsiz). *Eski Eserler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, No: 95(2), s. 50-51.

sütunceli bir saat Topkapı koleksiyonlarında bulunan güzel örneklerden biridir (Resim 5).

On sekizinci yüzyılda Isaac Rogers, Daniel de Saint Leu, Ralph Gout, Markwick Markham, William Kipling, George Prior, Benjamin Barber Türkiye için fazla miktarda cep saati üreten başlıca firmalardır.

5. Topkapı Sarayındaki İngiliz Saatleri

On yedinci yüzyılda Padişah'a ve devlet adamlarına verilen hediyeler arasında yer alan ve yavaş yavaş Türk pazarına da giren İngiliz saatlerinden günümüze kadar gelebilen örneklerinden dünyada çeşitli saat koleksiyonlarında bulmak mümkündür. Ancak, Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda padişahlara ait ve Sarayın çeşitli dairelerinde kullanılmış saatler olduğundan¹¹⁴, şüphesiz 19. yüzyılın ortalarına kadar Türkler için yapılmış İngiliz saatlerinin en güzel örneklerini içermektedir. Bu koleksiyona ait en eski İngiliz saati 17. yüzyılın ikinci yarısına ait olan Bird imzalı lale şeklindeki saattir (Envt.53/199) (Resim 6)¹¹⁵. Boyna asılabilen ve üç kapaklı olan bu saatin kapakları lale yapraklarına benzetilmiş olup, içten ve dıştan çok güzel mine işçiliği ile süslenmiştir. Kapağın biri içinde atlı bir araba, diğesinde Kaptanpaşa baştardası¹¹⁶ üçüncüsünde bir av manzarası Türk minyatür üslubunda yapılmıştır. Kapakların dışında ayet ve İbrahim 1063 yazılıdır. Bu M. 1652/3 senesine rastlar. Saatin makinesi 3.4 x 2.8 cm. ebadındadır¹¹⁷. Bu saat 1732/3 (H.1145) tarihinde Fatma Sultan muhalefatından hazineye girmiştir¹¹⁸. Lale şeklindeki saatler İngiltere'de bu dönemlerde çok moda olup özellikle Edward J. Wood tarafından imal edilmekte idi¹¹⁹.

On yedinci yüzyılın sonuna ait diğer güzel bir örnek de Topkapı Sarayı'nda sünnet odası karşısında bulunan 53/353 envanter numaralı büyük boy ağaç zarflı, çalar tertibatlı ve uzun rakkaslı oturtma saatidir. Saatin ön ta-

¹¹⁴ Meyer (Tarihsiz). s. no. yok.

¹¹⁵ A. Tuzcular (1982). "Saatler", *Sanat*, Sayı: 7, Nisan 1982, s.123.

¹¹⁶ Kadırgaların gösterişli, süslü olanlarına verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Cilt II, s. 186.

¹¹⁷ Meyer (Tarihsiz). s. 39, 78.

¹¹⁸ T.S.A., *D. No. 19A*, v. 3b.

¹¹⁹ Edward J. Wood (1866). *Curiosities of Clocks and Watches from the Earliest Times*, London: Richard Bentley, New Burlington Street, Publisher in Ordinary to Her Majesty. s. 245, 256, 258 268, 301.

rafı motiflerle süslenmiştir. Kadran tunçtan yapılmış ve siyah Türk rakamlıdır. Ayın günü küçük bir ibre yardımı ile okunabilmektedir. Saat, duvarın içine boyut ve şekline uygun olarak ustalıklı yapılmış mermerden bir nişe yerleştirilmiştir. Wme. Jourdain tarafından Londra'da yapılmış olup, zarfı 230 cm. boyunda, saat kısmı ise 44 x 30 cm. ebadındadır¹²⁰. Pendül saatlerinin güzel bir örneği olan bu saat¹²¹, sarayda saatin dış mekanlara bile çıkararak mimariyi tamamlayan bir unsur olması açısından önemlidir.

Topkapı Sarayında özellikle 18. yüzyılda İngiliz saatlerinin çok rağbet gördüğü sanılmaktadır. 1699-1714 tarihleri arasında Avrupa, Asya ve Afrika'nın bazı kısımlarını gezip gören Fransız protestan papaz Aubry de la Motraye, II. Ahmed Edirne'de avda olduğu bir sırada Harem Dairesinin saatlerini tamir için çağrılan Fransız ustasına yardımcı gibi saraya girmiş ve anılarında burada gördüklerine yer vermişti. La Motraye saray içinde ince bir zevkle döşenmiş Harem holünde harikulade bir zarfı ve kaidesi olan bir İngiliz oturtma saatinin düzeltilmesi için işinin erbabı bir ustanın müdahalesini beklediğini anlatır¹²². 1766 yılında yayınlanan eserinde haremi de anlatan Jean Claude Flachet ferah ve zevkle döşenmiş harem odalarının işlemeli örtüler, perdeler, halılar aynalar, saatler ve sandıklarla süslü olduğunu anlatmaktaydı¹²³. Özdemir (1993)'in Alfred Chapius'un makalesinden aktardığı bir bilgiye göre Osmanlı ülkesine yolculuk yapan ve 1719'da saraya girmeyi başaran Mirone (?)¹²⁴ 1731 yılında yayınladığı anılarında kadınlara mahsus odaların birinde gümüş bir masa üzerinde ortası sedef, altın ve gümüş parçalarla süslü fevkalade bir İngiliz duvar saati karşısında hayran kaldığını anlatır.

Bu saatler zamanla haremden eskিয়েince sarayın başka kısımlarına da nakledilirlerdi. Bunlar ayrıca o dairenin vakfı olarak tescil edilirdi. 53/265 envanter no'lu olup, Zülüflü Baltacılar koğuşuna ait olan tek top ağırlıkla çalışan ve saat başı çalan, aplik süslemeli madeni kadranı olan İngiliz oturtma saatinin kadranı üstüne eklenen yuvarlak bir plaka üzerinde saatin

¹²⁰ Tuzcular (1982).s. 1231; Kurz (1975). s. 82.

¹²¹ Kurz (1975). s. 123.

¹²² Kurz (1975). s. 80-81; Eldem-Akozan (1982). s. 89 n. 23; A.de la Motraye (1730). *Travels Through Europe, Asia and Part of Africa*, London, s. 172-200.

¹²³ Jean Claude Flachet (1766). *Observation sur le commerce et les arts d'une partie d'Europe de L'Asie de l'Afrique et m'eme des Indes Orientales*, Lyons'den naklen Eldem & Akozan (1982). s. 89 n. 24.

¹²⁴ Bu büyük bir ihtimalle Aubry de la Montray idi.

eskiyip yıprandığı, ancak tarihi bir eşya olduğundan atılması mümkün olmadığı için Divanhane vakfından alınıp bu mahale nakledildiği ve 1235 (1815) tarihi yazmakta idi.

Robert Ward, London markalı fener şeklinde, bir raf üzerinde işleyen, müzik çalan duvar saati (Env. No: 53/ 284) üzerine yerleştirilen gümüş bir plaka üstünde 'Devletlû Ser kahve-i hazreti Cihandari Bekçi Zade Sait Ağa Hazretlerinin Hazine-i hümayun-camekanına vakfidır sene 1231 (1816)' yazması da değişik saray görevlilerinin de sahip oldukları saatleri hazineye vakfettiklerini yansıtmaktadır.

Birinci Mahmud devrine (1730-1754) ait 1150 Şaban (1737 Kasım) tarihli bir Ceb-i Hümayun Defterinde "Harem-i Humayundan memhuren gelüb iraden kaydolunan beşi basma, ikisinin kösteği altın, dördü ise sim olan 12 İngilizkâri saat; dördü sim köstekli, biri dört adet habbe¹²⁵ zümrütlü 5 İngilizkâri sim saat; biri muruiye¹²⁶, biri bağa zarflı ve birinin kösteği altın 3 adet İngilizkâri altın saat; iki adet İngilizkâri bağa zarflı altın saat; biri elmaslıca, basma çalar ve biri münebbihli¹²⁷, biri kendinden hem basma çalar ve üçü altın köstekli 4 adet İngilizkâri altın saat" bulunmakta idi¹²⁸. Bu defterde belirtilen saatlerin 24'ü İngilizkâri, 23'ü Galatakâri ve 4'ü Fransızkâri saatlerdir. Galata'da yapılan ve İngiltere'den gelen saatlerin çoğunlukta olduğu görülür. Ayrıca burada yer alan saatler, cep saatleridir. Bu yıllarda cep saatlerine daha fazla rağbet vardır¹²⁹.

Bir çok belge Saray'da İngiliz saatlerinin çok yaygın bir şekilde kullanılmış olduğunu gösterir. Hatta yabancı hükümdarlara gönderilen değerli hediyeleri de İngiliz saatleri ile tezyin etmişlerdi. 1741 yılında I. Mahmud tarafından İran hükümdarı Nadir Şah'a armağan olarak gönderilmek üzere hazırlanmış olan ve bugün Topkapı Sarayı'nın simgesi olan zümrütlü hançerin (Env. No: 160) kabza tepesinde, kapağı elmaslarla süslemeli altın çerçeve içinde, sekiz köşeli 30 mm. çapında zümrüt kapaklı bir saat bulun-

¹²⁵ Çekirdek veya damla şeklinde. *Redhouse Sözlüğü* (1974). *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük, İkinci Baskı, İstanbul*.

¹²⁶ Bu kelime Köseoğlu (1980) tarafından bir ihtimalle yanlış okunmuştur. Dört köşe anlamında murabba olması daha anlamlıdır.

¹²⁷ Alarm saati. *Redhouse Sözlüğü* (1974). *Türkçe-İngilizce*. Müzik veya zil tertibatı istenilen saate kurulabilen saatler olmalı.

¹²⁸ Kurz (1975). s. 49.

¹²⁹ Kurz (1975). s. 73.

maktadır¹³⁰. Bu saat, Londra'da yapılmış olup, altın ve mineli kadranında sayılar İslam rakamları ile yazılıdır. Bu da saatin Türk pazarı için yapılmış olduğunu açıkça göstermektedir. Kemerli bir yapıyı betimleyen mine işli altın kaplama kutu kapağı üzerinde bulunan Markwick Markham, London imzalı küçük boyda bir saat de (Resim 7) bu tür bir örnektir.

1730 yılı civarında İngiltere'de yapılmış birkaç saat Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. I.H. Mertins London No.528 imza ve numaralı kuşak saat (Env.No: 53/150) 1730 yılları civarında yapılmıştır. Altın oyma zarflı ve üzerinde anahtar takılı kösteği vardır. Çalar tertibatı, kadranın altından görülür şekilde yapılmıştır. Makinası rakkaslı ve kurma tertibatı salyangoz ve mafsallı zincir sistemindedir. Rakkasın baskısı oyma işçiliği ve bir elmasla süslüdür¹³¹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 28 Rebiülâhîr 1159 (20 Mayıs 1746) tarihli bir evrak (Bk. Belge 5)¹³² saraydaki saatlerin sadece hediye olarak gelmediği, bunların bazılarının sipariş üzerine özel olarak hazırlandığı ve hatta bu siparişlerde İngiliz elçilerinin aracı rolü oynadığı anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre, Enderun-u Humayun için İngiliz elçisi Cavalier Fawkener aracılığı ile Londra'ya saat ve aynalar sipariş verilmişti. 'İngiltere' de kumpanya tabir olunur tüccar Cumhuri' (James Henry veya John Hurry?)¹³³ tarafından İstanbul'da bulunan İngiliz Elçisi vekiline yazılan mektubun tercümesi olan bu belgede elçi Fawkener'in, emir ve sipariş olunan saat ve aynaları üstadlarına sipariş ettiğini, aynaların tamamlanmak üzere olduğu, ancak saatlerin garip ve eşi bulunmayan tarzda olmaları nedeniyle güçlüklerle bir üstad bulunup sipariş edildiğini ve bunların '*asir-ül-imâl*' yani karmaşık olmalarından, ancak üç dört aya kadar hazır olacaklarını elçiye bildirdiklerini belirtmektedir.

¹³⁰ C. Köseoğlu (1980). *Hazine*, İstanbul, s. 10.

¹³¹ Meyer (Tarihsiz) s. 41 (eski env. no: 2/2270).

¹³² Bş. Bk.Os. Ar., *Cevdet - Hariciye*, No: 8330.

¹³³ Burada bahsedilen kişi Londra'da o yılların ünlü saat yapımcısı ve Londra'da o yıllarda faaliyet gösteren Clockmakers Company üyelerinden John Harrison (1693-1776) olması ihtimali büyüktür. John Harrison özellikle gemilerde seyahat ederken meridyen hesaplamasını da yapabilen saatler yapmak üzere yarışmalara katılmış ve başarılı sonuçlar almıştır. <http://gmt-time.com/watches/harrison/>; by John N. Wilford, *Time & Navigation - John Harrison's Timepiece*, article originally published in *Backsight*, http://www.surveyhistory.org/john_harrison's_timepiece.htm

1771 yılında *Gentleman's Magazine*'de yayımlanan bir makalede Londra'nın tanınmış bir kuyumcusunda Büyük Senyör için tasarlanmış olağanüstü bir saat olduğu yazılmış ve saatin tarifi yapılmıştı. Buna göre saatin zarfı büyük bir hünerle som altınla kaplanmış ve üstü herbiri en az bir metal para büyüklüğünde olan çok parlak elmaslarla bezenmişti. Saat, dallarından kuş yumurtası büyüklüğünde inciler ve armut büyüklüğünde zümrüt taşlar sarkan mine kaplı ve altın kayaların arasından yükselen iki ağaç gövdesi üstünde durmaktaydı. Bu kayalar saatin kaidesi olarak tasarlanmıştı. Her iki yandaki ağacın üstündeki inciler ağacın meyvelerini, zümrütler ise yaprakları betimliyordu. Kaidenin önünde duran iki sütunce üstüne ise armut büyüklüğünde birer zümrüt eklenmişti. Kadranın üstündeki Arap rakamları ve saatin kolları da elmaslarla bezenmişti¹³⁴. *Gentleman's Magazine*'de çıkan bu haber, yukarıda bahsedilen belgeden yaklaşık otuz yıl sonra hala olağanüstü güzellikte mücevherlerle süslü saatlerin özel olarak Osmanlı hükümdarlarına İngiliz saatçiler tarafından tasarlandığını göstermektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan saatlere bir göz atılırsa, çok değerli bazı saatlerin İngiltere kralları tarafından elçilere gönderilmiş hediyeler olabileceği gibi, bu tür siparişler sonucu saraya gelmiş olabilecekleri düşünülebilir. Bazı saatlerin üstünde yer alan taç motifi bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Bu yıllara ait saatler arasında dünyada çok ender bulunan hakkak işçiliği ile süslenmiş sedefli büyük boy oturtma saati (Env.No.53/65) 1750 senesi civarında yapılmış olup Markwick Perigal London imzalıdır. (Resim 8). İçindeki org tertibatı ile müzik çalan saat, sedef kakmalı, zarif bir zarf içinde olup, barok aplik süslemelidir. Üstü kubbe örtülü yaldızlı başa saat (Resim 9) Markwick Markham markalı saatlerdir.

Yine Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda Markwick Perigal London (Env. No: 53/32), Markwick Markham Recordon (Env.No:53/346), Markwick Markham Perigal (Env. No: 53/99), Markwick Markham Ray Montegue et Company (Env.No:53/73) ve James Newton imzalı (Env. No: 53/111) müzikli saatler de deniz manzarası fon üzerinde hareket eden gemilerle bezenmiştir.

İrade tasnifi belgeleri arasında bulunan 11 Muharrem 1264 (19 Aralık 1847) tarihli bir döküman da Topkapı Sarayı Koleksiyonu'nda bulunan bir

¹³⁴ Kurz (1975). s. 73.

eser hakkında bize bazı ip uçları vermektedir. Buna göre 1264 (1847) yılında Hunt ve Roskall adlı kuyumcuların İstanbul'a gelip saraya kabul edildikleri ve bir süre sonra kendilerine saray kuyumcusu unvanı verildiği anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu arasında Hunt & Roskall imzalı saatler vardır. Envt.No: 53/256 no'lu saat bunlardan biridir (Resim 10).

Topkapı Sarayı saatleri ile ilgili arşiv çalışmaları sırasında tespit edilen bir başka belge (Belge 6) de bu gün Topkapı Sarayı saat seksiyonunda İsviçre saatleri arasında teşhirde bulunan ve kadranında *Marco Marchand à Constantinople* imzası bulunan bir eser üzerinde bizi düşündürmüştür. Yirmi iki Rebiülahir 1205 (29 Aralık 1790 M.) tarihli "Defterdar Kullarının takriridir" diye başlayan bir belgede¹³⁵ İngiltere tüccarlarından Markoşan adlı tüccardan üç adet saat satın alan merhum Büyük Abdi Paşa'nın alacaklılarından Sakızlı Pendeli adlı zimminin saatlerin bedeli olan altı bin beş yüz elli kuruşu ödemediğini, İngiltere elçisi, saatçinin borcunun ödenmesi için bir arzuhal ile müracaat ettiğini, zimminin hissesine düşen 5.889,5 kuruşun ödenmesi emredilmektedir. Marco Marchand, belgeden de anlaşıldığı gibi İstanbul'da çalışan bir İngiliz tüccarı idi. Ancak, gerçekte, İngiliz değil, Osmanlı tebasından olup 25 yıl İngiliz elçiliği himayesinde berathlı tüccar olarak çalışmış bir gayri müslimdi¹³⁶. İsviçre saati olarak teşhir edilen bu saatin kadranında *Marco Marchand à Constantinople* yazmasına karşın, oturtma İngiliz saatlerine benzerlik göstermesi bizi bu saat hakkında şüpheye sokmuştur. Saatin arka kapağı ve iç aksamaları görülmedikçe bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. En azından, bu saatin İstanbul'da imal edilmiş olabileceği ya da aynı kişinin İngiltere'den saatler getirttiği düşünülebilir.

Bu belge yanında başka belgeler de¹³⁷ İstanbul'da İngiliz saatçi ustalarının yerleşmiş olduğunu gösterir. Büyükdere'de İngiltere tebasından Dopsion (Thomson?) adında bir saatçi bulunduğu anlaşılmaktadır. Tarihsiz olan bu belge, Girilus Isterilcu adında bir piskoposla saatçi Dopsion arasında geçen bir tartışma sonucu mahkemeye başvurmaları ile ilgilidir. Dopsion'un icar ettiği ev ve yıkılan duvardan dolayı meydana gelen tartışma sonucu mahkeme edilecekleri ve Patrikhanenin Piskoposun mahkemede bulundu-rulmasını, öte yandan İngiliz elçisi ise bulundurulmamasını istediğinden do-

¹³⁵ Bş. Bk. Os. Ar., *Cevdet - Maliye*, No: 7981.

¹³⁶ Ali İhsan Bağış (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler 1750-1839*, Ankara, s. 25, 26, 29, 85.

¹³⁷ Bş. Bk. Os. Ar. *Cevdet - Hariciye*, No: 5766.

layı çıkan bir tartışma ile ilgilidir. Belge tarihsiz olmakla beraber 18. yüzyılın ikinci yarısı veya 19. yüzyıl başlarına ait olduğu sanılmaktadır.

6. Son Söz

On yedinci yüzyılda kraliyet hediyeleri olarak saraya gelmeye başlayan ve ticari alanda da birer lüks madde olarak toplumun çeşitli kesimlerince rağbet bulan İngiliz saatleri, uzun yıllar ticari alanda da önemini sürdürür. İngiliz saatlerine olan ilgi 18. yüzyılın sonlarına doğru doruk noktasına ulaşmışsa da 19. yüzyılda bir azalma gösterir. Ancak 19. yüzyıl sonlarında ters yönde bir gelişme ortaya çıkar. Antika eser toplayıcıları, Türk pazarlarında saatler aramaya başlar ve bulabildikleri kıymetli saatleri alıp, geri İngiltere'ye taşırlar. Türklerin eski moda diye yok pahasına elden çıkardıkları saatler, hemen Avrupalı koleksiyoncular tarafından kapışılıyordu. Böylelikle binlerce saat bu şekilde geri İngiltere'ye ve başka ülkelere taşınır¹³⁸. 1881-1907 yılları arasında 26 yıl İstanbul'da yaşayan Dorina L. Neave, 1894 yılında Kapalıçarşı'ya yaptıkları gezi ile ilgili izlenimlerinde bu konu ile ilgili şunları yazmaktadır:

"Sonunda, eskiden kurulmuş tefecilerin bir benzerlerinin bulunduğu sevimli dükkanlar bölümüne geldik. Burada bulmayı umduklarımızı aradık ve hayal kırıklığına uğramadık... Avustralya Elçiliğinden Barones de Braun eski saat arıyordu ve bundan bahseder bahsetmez her boy ve çeşitten mahfazaları ortaya çıkartular. Köpek balığı derisinden yapılmış olan bu mahfazaların, harikulade işlenmiş oluşu karşısında şaşırıp kalmıştık. Değersiz eşyalar ve modern icatların arasına atılmış bu tarihi eşyaların zenginliği bizi hayret içinde bırakmıştı."¹³⁹

Çok sayıda İngiliz saati uzun yıllar Topkapı Sarayı saatlerinin bakımını yapan Meyer Saat Fabrikası sahibi Wolfgang Meyer tarafından hazırlanan katalogda yer almaktadır. Bu zengin koleksiyon, sarayda sadece Saatler Teşhir Salonunda değil, sarayın diğer bölümlerinde de görülebilir. Özellikle Hünkâr Sofasında sergilenen büyük boydaki İngiliz saati bunlardan biridir.

¹³⁸ Kurz (1975). s. 99.

¹³⁹ Doriana L. Neave (1978). *Eski İstanbul'da Hayat*. Çev. Osman Öndeş, İstanbul, 1978 s.132-133.

Bu çalışmada özellikle arşiv vesikaları yardımı ile özellikle diplomasi ilişkiler çerçevesinde uzun yıllar İngiliz hükümdarlarının Osmanlı padişahlarının gönlünü hoş tutmak için elçileri ile adeta bir gelenek halinde gönderdikleri saatleri tespit etmek mümkün olmadı. Koleksiyonda bulunan çok sayıda cep saati veya duvar ve oturtma saatleri arasında hangisinin hediye, hangisinin satın alma yolu ile geldiğini söylemek mümkün değildir. Ancak bazı saatlerin kadranları üzerinde görülen taç motifleri bunların büyük bir olasılıkla hediye olarak gelmiş eserler olması ihtimali ile ayrı kategoride incelenmesini gerektirmektedir. Özellikle hediye olarak gelen bazı tablo, fotoğraf gibi eserler ve kraliyet nişanlarındaki taç motifleri, saatlerin üstündeki taç motifleri ile karşılaştırıldığında bu düşünce güçlenmektedir. Örneğin Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Kraliçe Viktorya'nın tablosu ve yine Dolmabahçe Sarayı kütüphanesinde muhafaza edilen Viktorya'nın fotoğrafının incelikte yapılmış ajurlu gümüş çerçevesinin üstündeki taç motifi ve yine burada muhafaza edilen Marwick Markham Perigal, London markalı saatin ve Topkapı Sarayı Koleksiyonu'ndaki 53/77 envanter numaralı Marwick Markham Darvainville markalı saatteki taç motiflerinin benzerliği bu düşünceyi desteklemektedir.

Bu eserlerin menşelerine ait bilgilerde karşılaşılan bir problem ise rivayete dayalı yakıştırmaların olması ve zaman zaman özellikle eserlerin tarihleri açısından yanıltıcı bilgiler verilmesidir. Örneğin, Topkapı Sarayı Müzesinde, Markwick Marham-Perigal London imzalı büyük boy, oturtma saati (Envt. No: 53/32) için envanter kayıtları İngiltere kraliçesi Viktorya tarafından Sultan Abdülmecid'e gönderildiği, bu saati getiren geminin korsanlar tarafından zaptedilince saati geri almak için korsanlara istedikleri para ödendikten sonra saraya gelebildiği kaydedilmiştir. Burada söz konusu olan saatin özellikleri şöyledir: 240 x 103 x 53 cm boyutlarında olan bu oturtma saati, içinde bulunan bir org vasıtasıyla müzik çalmaktadır. Kadran üzerinde bulunan müzik selektörü Uşak Devir, Sabah Hafif, Samahe, Rasbar, Beni Sait, Cantemiroğlu ve Hüseyin isimli yedi musiki parçasına ayarlanabilir. Kadranın üzerinde bir deniz manzarası bulunmakta, müzik çaldığında gemiler fon üzerinde hareket etmektedir. Saatin alt tarafından bir ayna arkasında çekmeceli bir dolap vardır. Saatin zarfı maundan olup, çekmeceleri ise fildişi ile süslenmiştir. Saatin boyutları göz önüne alındığında bunun diplomatik hediye olabileceği varsayımının güçlü olmasına karşın Viktorya tarafından gönderilmiş olması olasılığının güçlü olmadığı söylenebilir. Osmanlı Saraylarında pek çok değerli eşya özellikle kraliçe Viktorya'nın hedi-

yesi olarak anılmaktadır. Dolmabahçe Sarayı, Muayede salonundaki dev avize özellikle bunlardan biridir ve bu kesinlikle kabul edilir bir sav değildir¹⁴⁰. Özellikle saatin süsleme tarzının daha erken dönemlere ait olduğu düşüncesi ve bu konuda her hangi bir belge olmaması nedeniyle de bu konuda kesin bir şey söylemek doğru olmaz. Ve hatta, çekmeceli olması dolayısı ile yukarıda bahsedilen 1099 H./1688 M.) yılında Padişah Sultan Süleyman'ın cülusunda gelen ve Enderun Hazinesi'ne kaydolunan hediyeler arasında 5 Recep 1099 (6 Mayıs 1688) tarihinde verilen bir başka 'İngiliz işi abanoz zarflı çekme çalar saat çekmece'¹⁴¹ tarifine benzer bir saat olabileceğini düşündürmektedir.

Topkapı Sarayı saatleri sarayın müzik kültürünü de yansıtma yönleri ile incelemeye değer eserlerdir. Batu müziğinin saraya ilk girişi de şüphesiz bu saatler sayesinde olmuştur. Dallam'ın tasarladığı orgu padişah huzurunda çalması belki de Batu müziğinin sarayda ilk dinletisidir. Minuet, Dance Song, March, Bury Fair, Copenhagen Waltz, Turkish March gibi melodiler de bu saatler sayesinde sarayda ilk kez dinlenmiştir.

Topkapı Sarayı ve Osmanlı pazarında görülen Avrupa saatlerinin önemi ile ilgili şimdiye dek yapılan başlıca çalışmalar olarak Percy Dawson'un makalesi, Otto Kurz'un yayınladığı *European Watches and Clocks in the Near East* adlı eseri, Wolfgang Meyer'in kataloğu, Aysel Tuzcular'ın bazı çalışmaları ile Kemal Özdemir'in *Osmanlı'dan Günümüze Saatler* adlı kapsamlı kitabı olup, İngiliz saatleri ise Christina Lewis'in *Türkiyemiz* dergisinde yayınlanan makalesinde ele alınmıştır. Bu çalışmada ise, özellikle diplomatik hediyeler ile başarak değişik yollarla saraya giren ve saray hazinesinin önemli bir bölümünü oluşturan İngiliz saatleri koleksiyonunun oluşumunun tarihçesini ortaya çıkartma amaçlanmıştır. Çalışmanın diğer boyutunda ise sanat tarihi ve sosyal tarih alanında olduğu kadar, Osmanlı iktisadi tarihi içinde de lüks maddeler arasında İngiliz saat ticaretinin boyutlarını tespit ederek bu alana bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Her biri birer nadide eser olan bu saatlerin daha detaylı çalışılması, bu alandaki ticarete özellikle iletişimin nasıl sağlandığı gibi konularla Osmanlı-İngiliz iktisadi ilişkiler tarihine yeni boyutlar getirmesi, Türk beğenisinin hangi kriterler çerçevesinde öğrenilip saatçi ustaları tarafından uygulandığı,

¹⁴⁰ Bu konu ile ilgili yorum için Bk. Yıldız (1987). s. 405.

¹⁴¹ T.S.A. (Topkapı Sarayı Arşivi), D. (Defter) No: 22, varak: 14a.

ayrıca Türk sanatının Batılılaşma gayretlerine olan etkileşimler açısından incelenmesi ileriki çalışmalarla açığa çıkarılacaktır. Diğer bir dileğimiz, bu saatlerin çalışır hale getirilmesi, müziklerinin de bir kereye mahsus çalınıp, kaydedilerek salonda işitsel cihazlar yardımı ile izleyicilere dinletilmesidir.

KAYNAKLAR

- Abbott, G. F. (1920). *Under the Turk in Constantinople, a Record of-Sir John Finch's Embassy 1674-1681*, London.
- Anonim (tarihsiz). *A General Account of the Turkish Empire*, 6 M, London.
- Anonim. (1860). Relics of the Past - Curious Musical Instruments of the Sixteenth Century, *Illustrated London News*, Cilt 37, No:10555, s. 380.
- Bağış, Ali İhsan (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler 1750-1839*, Ankara.
- Baillie, G. H., Clutton, Cecil & Ilbert, C. A. eds. (1973). *Brittens's Old Clocks and Watches and their Makers*, London.
- Baillie, G. H. (1972). *Watchmakers and Clockmakers of the World*, London.
- Baillie, G. H. (1951). *Clocks and Watches, A Historical Bibliography*, London.
- Bent, J. Theodore (ed.) (1893). *Early Voyages and Travels in the Levant 1- The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600; 2- Extracts from the Diaries of Dr. John Covel (1670-1679)*, London.
- Bingül, Nurettin Rüştü (tarihsiz). *Eski Eserler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, No: 95(2).
- Brotton, Jerry (2002). *The Renaissance Bazaar from the Silk Road to Michelangelo*, Oxford & New York: Oxford University Press.
- Bruton, Eric (1967). *Clocks and Watches, 1400-1900*, London.
- Bş. Bk. Os. Ar. (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), *Cevdet - Hariciye No: 5766*
- Bş. Bk. Os. Ar., *Cevdet - Hariciye No: 8330*.
- Bş. Bk. Os. Ar. *Cevdet - Maliye*, No: 7981.
- Çeçen, Kazım (1990). Su Mühendisliği Tarihimize Ait Önemli Bir Eser, El Cezeri: "Uygulanmamış Her Teknik İlim Doğru ile Yanlış Arasındadır", *Arredamento Dekorasyon*, Ocak 1990, s. 74-82.

- Dale, Rodney (1992). *Timekeeping*, Oxford - New York - Toronto: Oxford University Press.
- Dallaway, J. (1797). *Constantinople, Ancient and Modern*, London.
- Daniels, George & Markarian, Ohannes (1980). *Watches and Clocks in-the Sir David Salomans Collection Including Scientific Instruments, Boxes and Automata, L. A. Meyer Memorial Institute for Islamic Art*, London.
- Davis, Natalie Zemon (2000). *The Gift in Sixteenth-Century France*, Oxford: Oxford University Press.
- Dawson, Percy G. (1945). Clocks Made for the Turkish Market, *Antique Collector*, Part I May-June 1945. s. 96-99, Part II: Nov. -Dec. 1945, s. 208-212.
- Dereli, Hamit (1951). *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul
- Eldem, Sedad Hakkı & Akozan, Feridun (1982). *Topkapı Sarayı*, İstanbul.
- Epstein, Mordecai (1968). *The English Levant Company: Its Foundation and Its History to 1640*, London.
- Evliya Çelebi (1896/97-1938). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul: İkdam Yayınları, Cilt I.
- Gökyay, Orhan Şaik (1984). Zübdet'üt-Tevarih (Tarihlerin Özeti), *Tarih ve Toplum*, Sayı: 9, Eylül, s. 210-215.
- Hakluyt, Richard (1904). *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nations, 1598-1600*, Glasgow, 1904 (Reprinted edition), Vol.V.
- Hill, Aaron (1743) *A General History of the Ottoman Empire, Illustrated, with Useful Notes and Observations*, London.
- http://mapage.noos.fr/piling/art/art_les_manuscrits.htm.
- Jagger, Cederic (1988). *The Artistry of the English Watch*, London.
- Köseoğlu, C. (1980). *Hazine*, İstanbul.
- Kurz, Otto (1975). *European Clocks and Watches in the Near East*, London.
- Kütükoğlu, M.S. (1978). "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul' da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul, s. 1-86.

- Kütükoğlu, Mübahat S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838*, Ankara.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul.
- Mayes, Stanley (1956). *An Organ for the Sultan*, London.
- Meyer, W. (tarihsiz). *Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatlerin Kataloğu*, İstanbul.
- Motraye, Aubrey de la (1730). *Travels Through Europe, Asia and Part of Africa*, London.
- Neave, Dorian L. (1978). *Eski İstanbul'da Hayat*, Çev. Osman Öndeş, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Negretti, Ciampiero & Vecchi, Paolo de (1993). *Les Collections Horlogerie*, Paris: Celiv.
- Özdemir, Kemal (1993). *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, İstanbul: TYT Bank.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Cilt II.
- Podea, I.I. (1938). *A Contribution to the Study of Queen Elizabeth's Eastern Policy 1590-1593*, London.
- P.R.O., (Public Record Office, London), *C.S.P. (Calendar of State Papers), Foreign Series 1553-1583*, Vol.3/3, No: 773.
- P.R.O., *S.P. (State Papers)*, 11, 97.
- P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, July 1590-91*, Vol. II, No: 843. No: 857.
- P.R.O., *List and Analysis of State Papers, Foreign Series, Elizabeth I, Vol. IV, May 1592-June 1595*, No: 691; S. P. 97, II.
- P.R.O., *C.S.P., Foreign Series, 1553-1583*, Vol. 3/30, London.
- P.R.O., *S.P. (State Papers) 105/146, 1775-1778*, London.
- P.R.O., *S.P., 105/167 & 168 (Impositions Paid in London on Outward Cargoes, 1672-1681, 1794-1710)*.
- P.R.O., *S.P., C.S.P., Venetians, 1592-1603*, Vol: 9, London.

- Redhouse Sözlüğü (1974). *Redhouse Yeni Türkçe - İngilizce Sözlük/ New Redhouse Turkish- English Dictionary*, 2. baskı, İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Reyhanlı, Tülay (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat 1582-1599*, Ankara.
- Rolt Mr. (1756). *A New Dictionary of Trade and Commerce*, London, Reprinted for T. Osborne and J. Shipton; J. Hodges; J. Newbery; G. Keith and B. Collins.
- Rogers, Michael (1986). "Ottoman Luxury Trades and Their Regulations", *Osmanistische Studien zur Wirtschafts - Und Sozialgeschichte*, In *Memoriam Vančo Bošleov Harausgegeben von Hans Majer* (ed.), Otto Harassowitz - Wesbaden, s.135-155.
- Skilliter, Susan (1984). "William Harborne, the First English Ambassador 1583-1588", *Four Centuries of Turco, British Relations*, William Hale & Ali İhsan Bağış (Eds.), North Humberside: The Eothen Press, s. 10-25.
- T.S.A., (Topkapı Sarayı Arşivi), *D. (Defter) No. 22*.
- T.S.A., *D. No. 19A*.
- T.S.A., *D. No: 8829*.
- T.S.A., *E. (Evrak) No: 3961/16, 18*.
- Tuzcular, A. (1982). "Saatler", *Sanat*, Sayı: 7, Nisan 1982, s. 120-125.
- Tuzcular, Aysel (1980). "Early Clocks and Watches in the Topkapı Saray", *International Symposium on the Observatories in Islam, 18-23 September, 1977*, İstanbul, s. 203-210.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1946). "19. Asır Başlarına Kadar Türk- İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Belleten C. XIII*, Sayı: 51, s. 573-650, Lev. LXVIII-LXXIV.
- Walsh, Robert (1836). *A Residence at Constantinople*, Cilt II, London.
- White, George (1998). *The Clockmakers of London*, London: Trustees of the Museums and Educational Trust of the Worshipful Company of Clockmakers.
- Wood, Alfred C. (1964/1935). *A History of the Levant Company*, London, (2nd impression).

- Wood, Edward J. (1866). *Curiosities of Clocks and Watches from the Earliest Times*, London: Richard Bentley, New Burlington Street, Publisher in Ordinary to Her Majesty.
- Yıldız, Netice (1987). *İngiliz - Osmanlı Sanat Eseri Alış Verişi (1583-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Yıldız, Netice (1990). Anglo-Turkish Relations and Turkish Influences on the British Social Life and Art, *New Cyprus*, June, s. 15-16.
- Yıldız, Netice (1992). "Türk - İngiliz İlişkileri Sürecinde İngiliz Sanat ve Sosyal Yaşamındaki Türk Etkileri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, Aralık , s. 41-48.

Belge: 2

Topkapı Sarayı Arşivi (T.S.A). Evrak No: 3961/16

Tarih: c. 18. yy.'ın ikinci yarısı.

Mübarek rikâb-ı hümayun-ı şahaneye cediden vürud eden İngiliz balyozu kullarının takdim edeceği peşkeş-i hakiranesidir.

Makam çalar peştahta saat	kıt'a 1
İskemlesi ile	
Mücevher altunlu arkin kutu içinde badzehr gizli ma zincir	kıt'a 1
Diba	zir'a 100
Atlas	zir'a 100
Telli kadife	zir'a 50
Çiçekli kadife	zir'a 50
Çuka	zir'a 50

Belge: 3

Topkapı Sarayı Arşivi (T.S.A.) Evrak No: 3961/18

Tarih: c. 18. yy .

Mübarek rikâb-ı kamertab-ı hazret-i cihandariye cediden gelen İngiltere elçisinin getirdiği hediye-yi acizanesidir:

Kebir musanna' peştahta saati		kıt'a 1
Mücevher kutu derununa mevzu' badzehr		kıt'a 1
Telli üstufe donluk	10	zir'a 100 zir'a
		<u>3 10</u>
		97
Çiçekli kadife donluk	5	zir'a 50 zir'a
		<u>1 10</u>
		49
Atlas donluk	10	zir'a 1000 zir'a
		<u>1 10</u>
		97
Kemhab parka	2	zir'a 50 zir'a
		<u>0 25</u>
		49
Elvan çuka donluk	15	zir'a 50 zir'a
		<u>3 5</u>
		47
Şali	8	
Mahud	2	
Şali	37	
Mahud	9	

Belge: 4

Topkapı Sarayı Arşivi (T.S.A.), *E. No: 2018/1*,

Tarih: c. 18.yy. ikinci yarısı.

Saatin tahtası üzerinde iki lâfız mestur olub, on ikiyi gösterdiği mahallin altında yazılan lâfız Sen Lu'dur ve altıyı gösterdiği mahallin dahi mestur olan Londra'dır. Sen Lu İngiltere'de meşhur bir nefer saatçinin ismidir ki on beş sene mukaddem İngiltere Kraliçesinin saatçi başısı imiş. Gerek mesfûrun işlediği ve gerek el'an oğullarının işlemek üzere oldukları saatler begayet muteber olub hatta bu taraflarda Markovid ve Perigal saatlerine nasıl itibar ederler ise Cezayir Garb Ocaklarının dahi mesfûr saatçinin kârhanesinden çıkan saatlere aynen aynıyle ol kadar itibar ederler imiş. Londra lafzı dahi ma'lum olduğu vechile İngiltere devletinin makarr-ı hükümetidir.

Saatin rakkas zarfı üzerinde zikr-i ati rakam ve elfaz mesturdur: 3854.

Daniel Sen Lu ki haşmetlü Kraliçenin saatçisidir.

Rakam-ı mezkur kârhane defterlerine kaydolunub işbu saatin inşası tarihine kadar üç bin sekiz yüz elli dört aded kârhane-i mezkûreden çıkmış olduğuna işaret imiş ve rakam-ı mezkûrun saatin iç tarafına yazdırılması işbu kârhaneden çıkan bu makule saatlerin kesret-i is'timali cihetiyle revaça ve itibarı ima etmek meramına mebnidir.

Piştov, Paris piştovudur. Hatta kundağı üzerinde Paris'de Penine'nin deyü mesturdur. Penine ise Paris şehrinde meşhur bir kârhane üstadının ismi imiş.

Belge: 5

Başbakanlı Arşivleri, Osmanlı Arşivi (Bş. Bk.Os. Ar.), *Cevdet-Hariciye*, No: 8330,

Tarih: 28 Rebiülahir 1159 / 20 Mayıs 1746.

Enderun-i Hümayun için İngiliz elçisi vasıtasıyla Londra'ya sipariş edilen eşya hakkında mamulatu havi

İngiltere'de vâki kumpanya tabir olunur tüccar Cumhuri (John Harrison?) tarafından Asitane-i Saadet'te mukim İngiltere Elçisi vekiline bu defa gelen bir kıt'a mektubun hülâsa-ı tercümesidir.

Bundan akdem Enderun-ı Hümayundan elçi Kualir Fokner (Cavalier Fawkner'e) emir ve sipariş olunan tuhafa müteallik mümaileyhe tahrir eylediğimiz mektuba İskoçya'dan Kralzadenin maiyetinde bulunduğu mahalden gelen cevabı budur ki, salifüz zikr tuhafı müddet-i kesireden beri üstadlarına sipariş eylemişim ve Londra'dan ordularıyla azimetimizden mukaddem aynalar itmam olmak üzere idi ve lakin saatler tarz-ı garip ve bimisil olmaktan naşi güçle iltizam edecek bir üstad bulunub mübaşeret etmiştir ve mesfur itmam etti mi ve henüz etmedi ise ne vakte dek itmamına kadir olur sual olsun deyu elçi mümaileyh mektubunda işaret etmekte bu tarafta zikrolunan tuhafın nezaretine memur olan elçi-i mumaileyhin adamısından istihbar olundukda, aynalar itmam olmuştur ve lakin saatler âsir-ül-imâl olduklarından ancak üç dört aya dek tamam oldukta maan veyahut başkaca irsal edeyim deyü istizan ve tarik-ı emniyet-i sual için elçi-i mümaileyhe mektub tahrir ederim deyü mesfur adamısından cevap eylediği malumunuz olup vürudunda atebeye arz eylemeniz için işbu mektub tahrir olunmuştur.

Fi 21 Şehr-i Mayıs yani fi 28 Rebiülahir 1159

Belge: 6

Başbakanlı Arşivleri, Osmanlı Arşivi (Bş. Bk.Os. Ar.), Cevdet - Maliye
No: 7981, 22 Rebiülahir 1205 /30 Aralık 1790.

İzzetlü Defterdar Efendi

Takririniz Mucibince tanzim eylesun deyu buyruldu.

22 Rebiülahir 205 /1790 Aralık 30)

Defterdar Efendi kullarının takriridir:

Mütevefaa Büyük Abdi Paşa'nın dainlerinden Sakızlı Pandeli nam zimminin bundan akdem İngiltere tüccarından saatçi Markuşan nam tacirden altı bin beş yüz elli kuruş semen ile mübayaa edib badehu mütevefayı müşarünileyhe defter ve teslim eylediği üç adet mücevher altın saatlerin esmanı tacir-i mersuma eda ve teslim olunmadığını binaen tacir-i mersum ile zimmi-i mesfur mukaddema sadrerum faziltü semahatlü efendi hazretleri huzurunda ledel-terafü tacir-i mersum iddia-i mezkuresini ber-vech-i şer'i isbat ve edasına hükm-ü şer'i lâhik olduğunu muş'ir taraf-ı şerden verilen ilâm-ı şeri mucibince zimmi-i mersumun cihet-i âhardan müteveffa-yı müşarünileyhin zimmetinde külliyetli matlubu olmağla tacir-i mersumun zimmi-i mesfurda olan mezkûr-ül mikdar mahkum-ı bih hakkı müteveffa-yı müşarünileyhin muhalefatı bahasından zimmi-i mersumun marüzzıkr düyünü müsbitesi saatçi-i mesfura i'ta buyrulmasına İngiltere elçisi barzuhal ile istida etmekten müteveffa-yı müşarünileyhin fûruhat olunan muhalefat bahası guramâ vechile eshab-ı düyünuna i'ta olunmak babında şerefyafte-i südur olan Hatt-ı Hümayûn-u şevketmakrun mucibince zimmi-i mersumun zimmet-i müteveffa-yı müşarünileyhde muhtemelissübut olan matlubu her ne ise badettahkik hasıl olacak hisse-i guramâsı saatçi-i mesfurun alacağına i'ta olunması babında sadır olan ferman-ı âlileri mucibince Baş Muhasebeye kayıt olunup işbu sene-i mübareke evail-i muharreminde saatçi-i mesfura suret verilmişdi. Şimdi saatçi mersumun takdim eylediği bir kıt'a arzıhal-ı mefhurunda müteveffayı müşarünileyhin ashab-ı düyununa tahsisen furuht olunan muhalefat-ı bahasından mesfur Pandeli zimminin hisse-i gureması ne ise ber-mucib-i suret kenduye i'ta buyrulmasını tahrir ve istida etmekle iktiza-yı nizamı sual olundukta zimmi-i

mersumun zimmet-i müşarünileyhde matlub-ı müsabeti olan malum-ül miktar mebalîğden hisse-i guraması kenduye verilmeyib ber-mucib-i suret saatçi-i mesfura verilmek için ba-ferman-ı âli kaydı balâsına şerh verilmiş olmağla bu takdirce zimmi-i mesfurun ber mantuk-ı derkenar guramada hissesine isabet eden beş bin sekiz yüz seksen dokuz kuruş ber-mucib-i suret i'tası irade buyrulur ise sahib-i arzuhalin yedinde olan ilâm-ı şeri'i badelhıfz müteveffa-yı müşarünileyhin ashab-ı düyununa tahsis kılınan muhalefat-ı bahasından havaleten verilmek için hazine tezkeresi i'tasıyla tanzimi iktiza eylediği baş muhasebeden derkenar olmunmuşdur. Manzur ve malum-ı devletleri buyruldukta derkenar-ı mucibince tanzim-i muvaffık-ı emr ve rey-i âlileri buyrulur ise emir ve ferman devletlû saadetlû sultanım hazretlerindedir.

Tezkere verildi

25 Rebiülahir 205

بشارت رو بجا یوز شاهانه به جدید اورود ایرز انگلنر بالیوس قورونیک تقزیم ایره جلا کلسن حفره کسیر

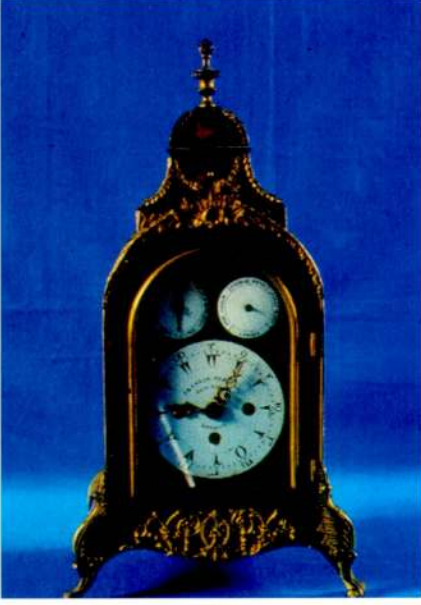
مخبره صوبه کتوز نامه
مجموعه التونا حرمی انقوت
ایچینه یازمیر زهی
قطعه
ایمده

دوبه ۱۰۰
اطکوس ۱۰۰
نیا قلیفه ۱۰۰
چمک قلیفه ۱۰۰
چوقمه ۱۰۰

رشته

مدیر آملان انگلتره انجمن کوردی
مدیریت معارفه سیار

جمله تصفیه روزنامه ۶۹	ادبیات روزنامه ۶۹	مجموعه زوی روزنامه موضوع یادگار قصه	کبریا ساخته دنده
ناب ۶۹	الوان حوزه روزنامه ۶۹	کتاب بارقه ۶۹	ملازیم روزنامه ۶۹

Resim 1 - Francis Perigal, London Exchange markalı doğu müziği çalan saat.
(Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 2 - London Recordon markalı müzikli ve hareketli gemi manzaralı saat. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Netice Yıldız

Resim 3 - Markwick Markham Perigal markalı, müzikli masa saati. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 4 - Marwick Markham, London imzalı saat. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 5 - George Prior markalı müzik çalar masa saati. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 6 - Lale şeklinde Bird imzalı, ayet ve İbrahim, 1063 yazılı kolye saat.
(Topkapı Sarayı Müzesi.)

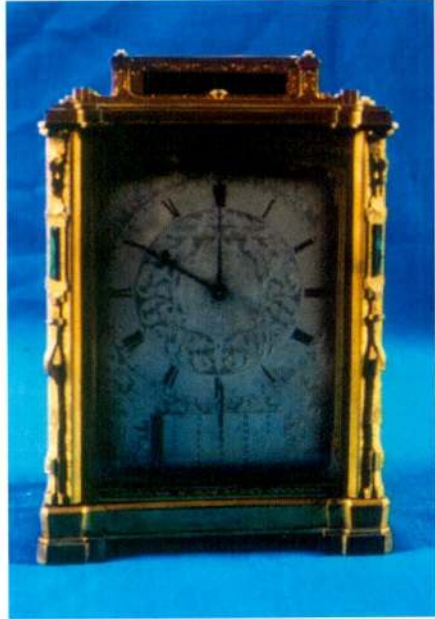
Resim 7 - Altın mine işli kutu üstüne oturtulmuş Markwick Markham markalı saat.
(Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 8 - Markwich Markham, London markalı sedef kakmalı zarflı orglu saat.
(Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 9 - Markwick Markham, London markalı masa saat. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

Resim 10 - Hunt & Roskall, London markalı masa saati. (Topkapı Sarayı Müzesi.)

